

Programmaplan Energietransitie Den Haag

Hague Hills, toekomstbeeld voor Leidschenveen-Ypenburg ikv Agenda Ruimte voor de Stad door Haagse Makers

Den Haag

Programmaplan Energietransitie

Concept versie

30 januari 2018

Programmaplan Energietransitie

1. **Genomen stappen in concretisering sinds het raadsvoorstel**
2. Concretisering strategie
3. Samenwerking: bewoners, bedrijven en partners
4. Wijkenergieaanpak in wording: Mariahoeve & Zuidwest
5. Kansen voor werkgelegenheid benutten
6. Uitwerking aanpak programmalijnen
7. Financiering: uitdaging en opties
8. Gemeentelijke organisatie versterken

Dit programmaplan is een verdere invulling van het raadsvoorstel

Van beleid naar uitvoering

- Doelstelling voor dit programmaplan is om concreet te maken hoe de gemeente de regie neemt om de gebiedsgerichte energietransitie in Den Haag van de **planfase richting implementatie te krijgen**.
- De **beleidsmatige basis** voor dit programmaplan is het raadsvoorstel duurzame warmtevoorziening (zie hiernaast). Daarnaast zijn ook het beleid in Agenda Ruimte voor de Stad, de Woonvisie, Kadernota Duurzaamheid en de Energievisie kaders voor dit plan.
- De **scope** van dit plan is primair de *energietransitie in de gebouwde omgeving* en dan voornamelijk gericht op *warmte*. Hernieuwbare elektriciteit en duurzame mobiliteit zijn cruciale onderdelen van de energietransitie, waar de gemeente ook zeker al haar rol in neemt. Het voornemen van de gemeente is om richting de toekomst deze pijlers verder te integreren in planvorming, uitvoering en monitoring.

Raadsvoorstel “Op naar een duurzame warmtevoorziening in 2040” (juni 2017)

Ambitie

- Uiterlijk 2040 klimaatneutraal
- Tot 2030 10.000 woningen per jaar aanpakken*
- We brengen de plannen in lijn met het *Parijs akkoord*

Uitgangspunten aanpak

- *Leveringszekerheid en veiligheid* worden geborgd
- *Open net en onafhankelijk netbeheer*;
- *Keuze voor en samen met bewoners en bedrijven*;
- *Gebruik maken van Haagse kracht* (nadruk lokale, duurzame oplossingen);
- We gaan actief starten met een *gebiedsgerichte wijkenergieaanpak*. We beginnen op korte termijn in elk geval in Zuidwest, Mariahoeve en CID/Binckhorst.
- *Geothermie* blijft een prominente rol spelen. We ontwikkelen drie nieuwe bronnen in komende 5 jaar.
- *Alle duurzame oplossingen* blijven nodig. Daarom stimuleren we actief lage temperatuur oplossingen.
- We ontwikkelen een *Haags Energieakkoord*.
- We actualiseren de *Warmte-Koude Kaart* als startpunt voor de wijkenergieaanpak.
- We benutten actief de kansen voor *werkgelegenheid*.

* Merk op dat het verschil tussen de 10.000 woningen per jaar uit dit raadsvoorstel en 8.000 woningen per jaar uit de Woonvisie zit in woningen die al wel label B of hoger hebben, maar ook nog een gas aansluiting

Dit plan is het resultaat van een aantal belangrijke stappen in afgelopen maanden

* Energie Transitie Atlas

** Voor brede werkveld Energietransitie / Nieuwe Generatie Stadswijken

Programmaplan Energietransitie

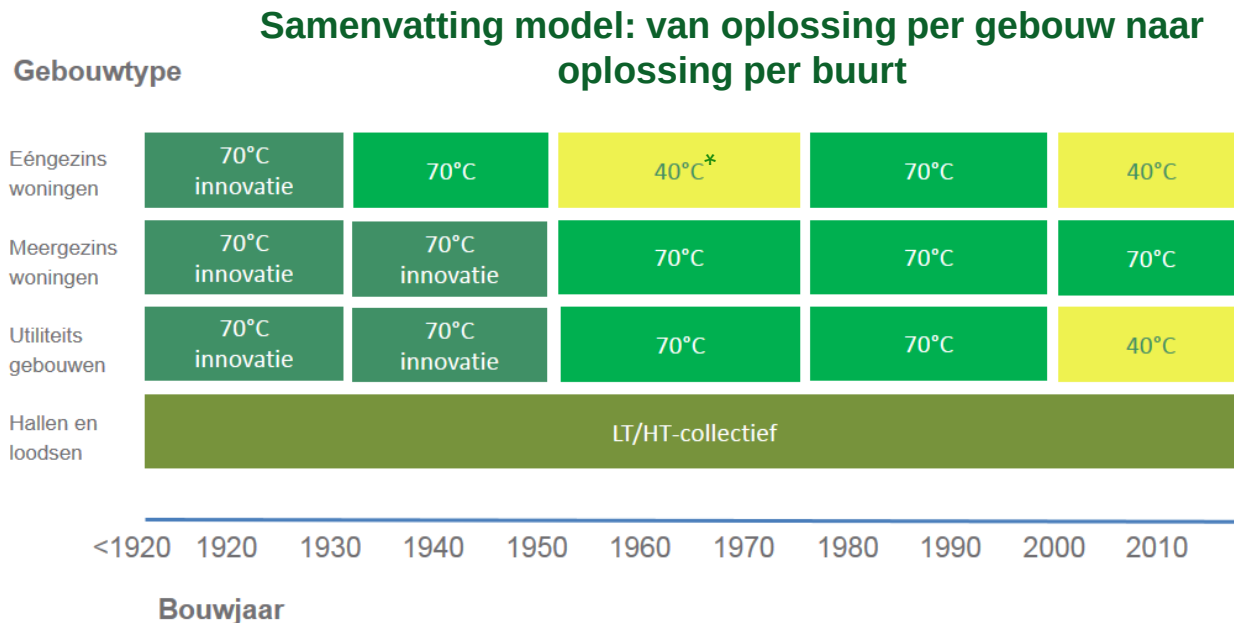
1. Genomen stappen in concretisering sinds raadsvoorstel
- 2. Concretisering strategie**
3. Samenwerking: bewoners, bedrijven en partners
4. Wijkenergieaanpak in wording: Mariahoeve & Zuidwest
5. Kansen voor werkgelegenheid benutten
6. Uitwerking aanpak programmalijnen
7. Financiering: uitdaging en opties
8. Gemeentelijke organisatie versterken

Stapsgewijs vullen we vervolgens de gebiedsgerichte aanpak verder in

	Voorkeursopties energiesysteem	Keuze van wijken om te starten	Keuzeproces in eerste wijken
Wat	Op basis van de Energie Transitie Atlas brengen we in kaart welke opties qua energiesysteem per gebied het meest voor de hand liggen	Met behulp van planningen voor stadsvernieuwing en infrastructuur en op basis van gewenste leerassen en initiatief vanuit bewoners, marktkeuzes maken voor de fasering op wijkniveau	- Informeren bewoners en bedrijven - Nadere uitwerking alternatieven en implicaties - Collectief keuzeproces op zoek naar breed draagvlak - Ondersteuning vanuit gemeente concentreren
Afweging	- Technische haalbaarheid - Financiële aantrekkelijkheid - Duurzame bron beschikbaar	- Afstemming infrastructuur planning (o.a. gasnet) - Experimenteren met verschillende typen wijken - Aansluiten bij initiatief van bewoners, bedrijven en corporaties	- Financiële aantrekkelijkheid bewoners en bedrijven - Business case marktpartijen - Financieringsoplossing ingevuld - Breed draagvlak
Uitkomst	Kaart met voorkeursoptie per wijk als start voor gesprek	Keuze van wijken om te starten en inzicht in vervolg	Keuze voor collectief systeem in wijk met breed draagvlak
Planning	December 2017	Februari 2018	In 2018 naar eerste besluitvorming

Met de nieuwe Energie Transitie Atlas hebben we de logische opties in kaart

- Gemeente Den Haag heeft een Energie Transitie Atlas (ETA) laten ontwikkelen als *startpunt en hulpmiddel bij de besluitvorming* over energiesystemen per wijk.
- Deze ETA *kijkt vanuit de gebouweigenaar*. Voor elk gebouw wordt een meest logische oplossing bepaald op basis van het type gebouw (bouwjaar, gestapeld, isolatie, etc.). Feitelijk wordt daarbij gekeken naar wat er *haalbaar en betaalbaar* is voor een specifiek gebouw. Daarna wordt er gekeken of in een buurt een oplossing vaak voorkomt. Dat is vervolgens het startpunt voor het verdere gesprek met bewoners, bedrijven en vastgoedeigenaren.
- In deze analyse is nog niet meegenomen of er daadwerkelijk een duurzame bron beschikbaar is om een collectieve oplossing van warmte te voorzien.

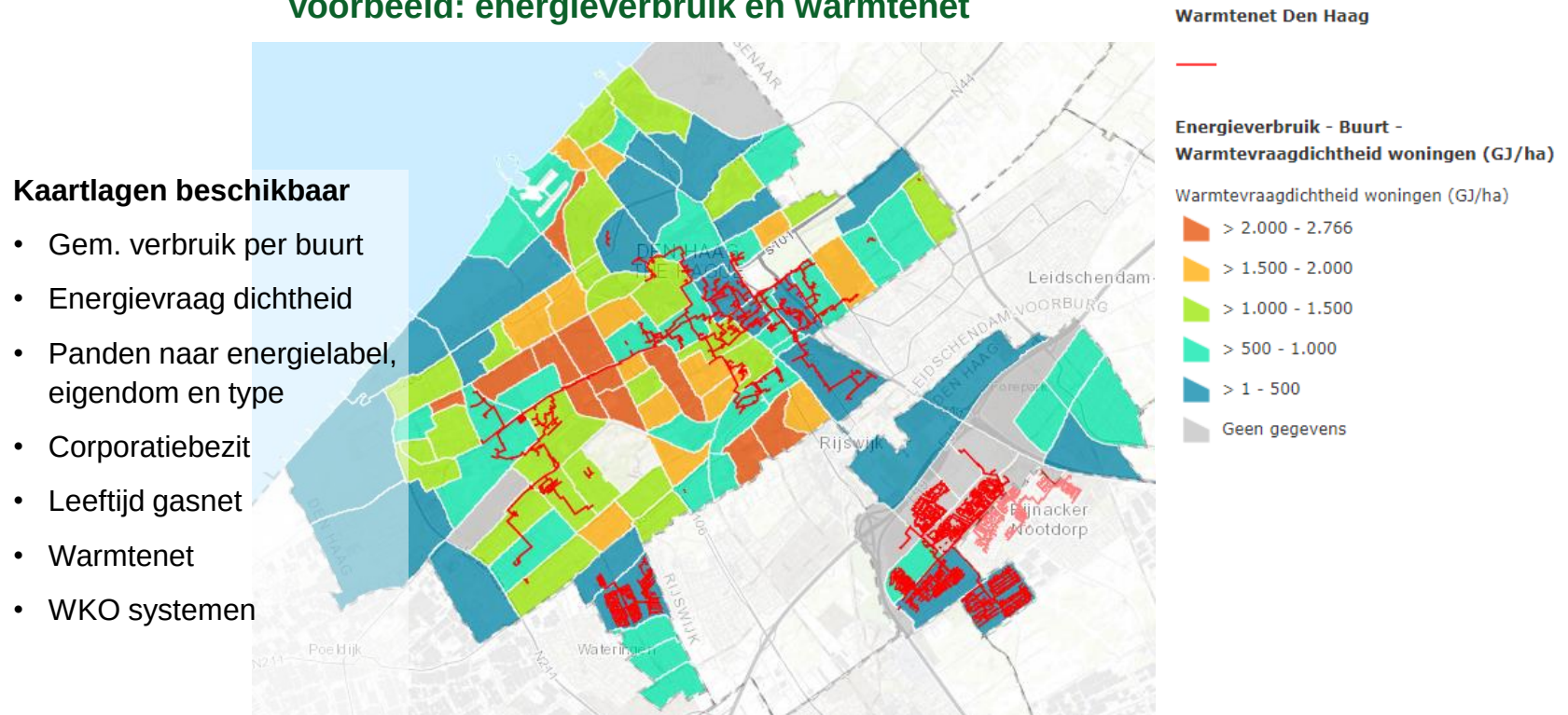
Toelichting:
Het model toont hoe het benodigde temperatuurniveaus in de warmte-oplossing samenhangt met het bouwjaar en type gebouw. De denkstappen worden in de volgende vier pagina's nader uitgewerkt.

* Dit type woning is meer geschikt voor verdergaande isolatie.

De ETA maakt de huidige situatie qua gebouwen en energiesysteem inzichtelijk

De eerste van de drie kaarten in de ETA richt zich op de huidige situatie en helpt om goed in beeld te hebben wat het startpunt is in de transitie.

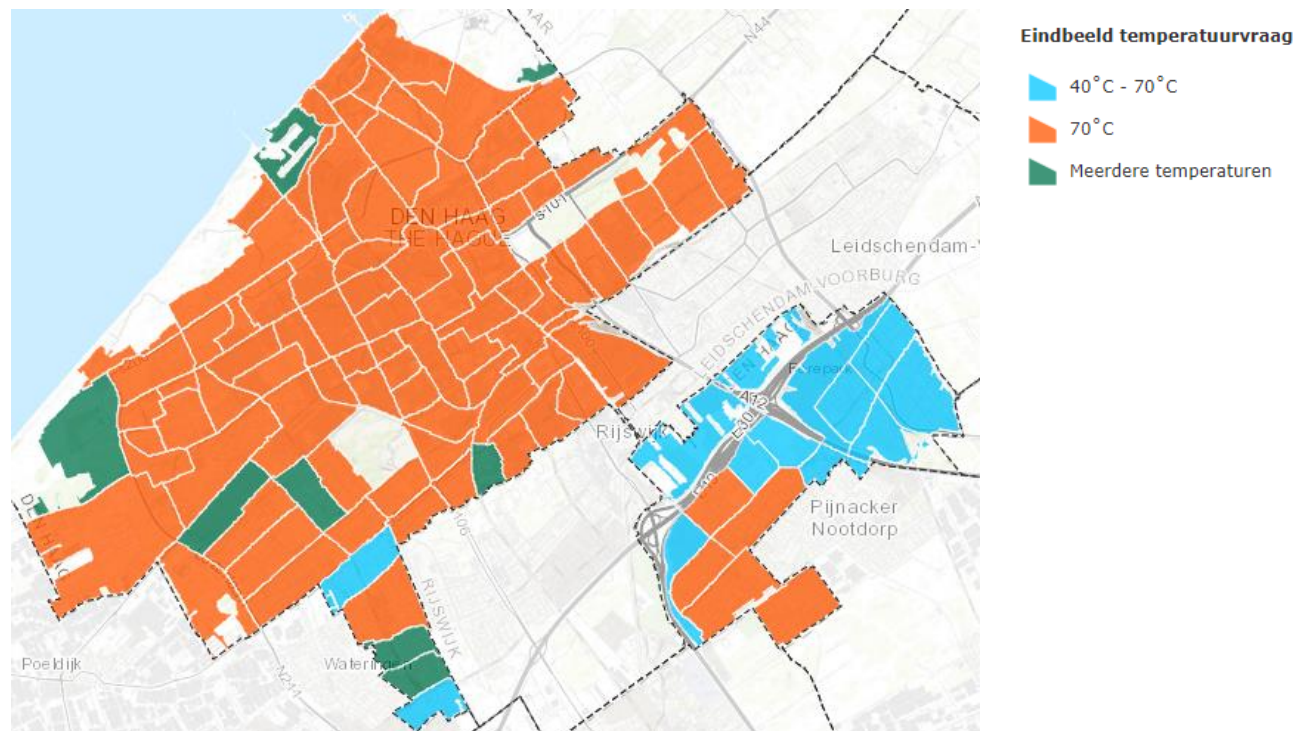
Voorbeeld: energieverbruik en warmtenet

Bron: Energie Transitie Atlas; studie OverMorgen

De ETA maakt ook de logische optie voor het eindbeeld meer inzichtelijk (1/3)

- In de eerste plaats toont de analyse dat het grootste gedeelte van de stad het best zou kunnen worden aangesloten op warmte van een temperatuur van 70 graden Celsius.
- Voor een beperkt aantal gebieden liggen opties met lagere temperatuur meer voor de hand, met name omdat deze woningen al goed geïsoleerd zijn.

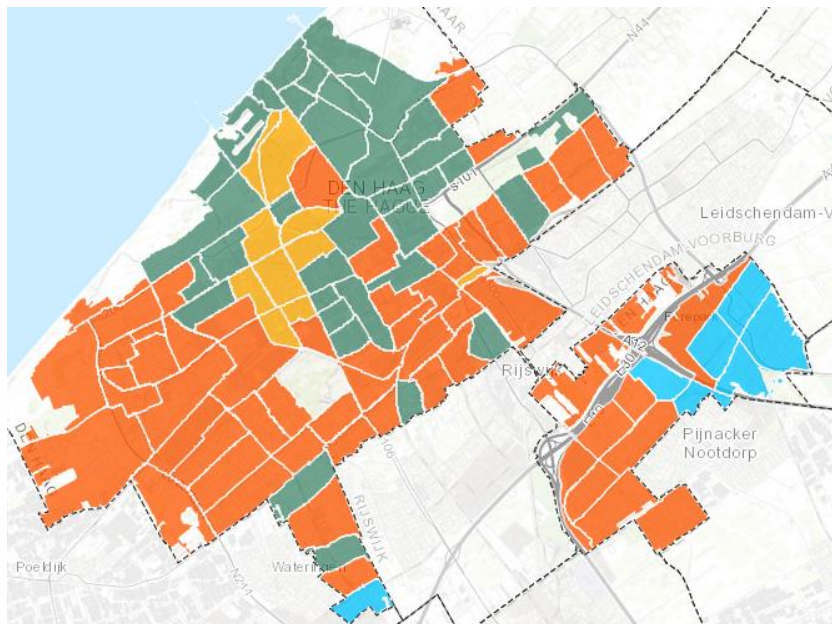

Bron: Energie Transitie Atlas; studie OverMorgen

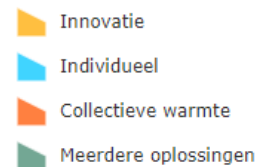
De ETA maakt ook de logische optie voor het eindbeeld meer inzichtelijk (2/3)

In de tweede plaats toont de kaart het eindbeeld in drie typen energiesystemen.

- **Collectieve warmte** betekent dat een collectief warmtesysteem op hoge temperatuur de meest logische optie is. Te denken valt aan een warmtenet aangesloten op geothermie.
- **Individueel** betreft een lage temperatuursoplossing
- **Innovatie** betreft een gebied waarvoor de huidige beschikbare oplossingen nog niet passend zijn. Hier zouden bijvoorbeeld opties als groengas, waterstof of nog onbekende oplossingen in beeld komen.

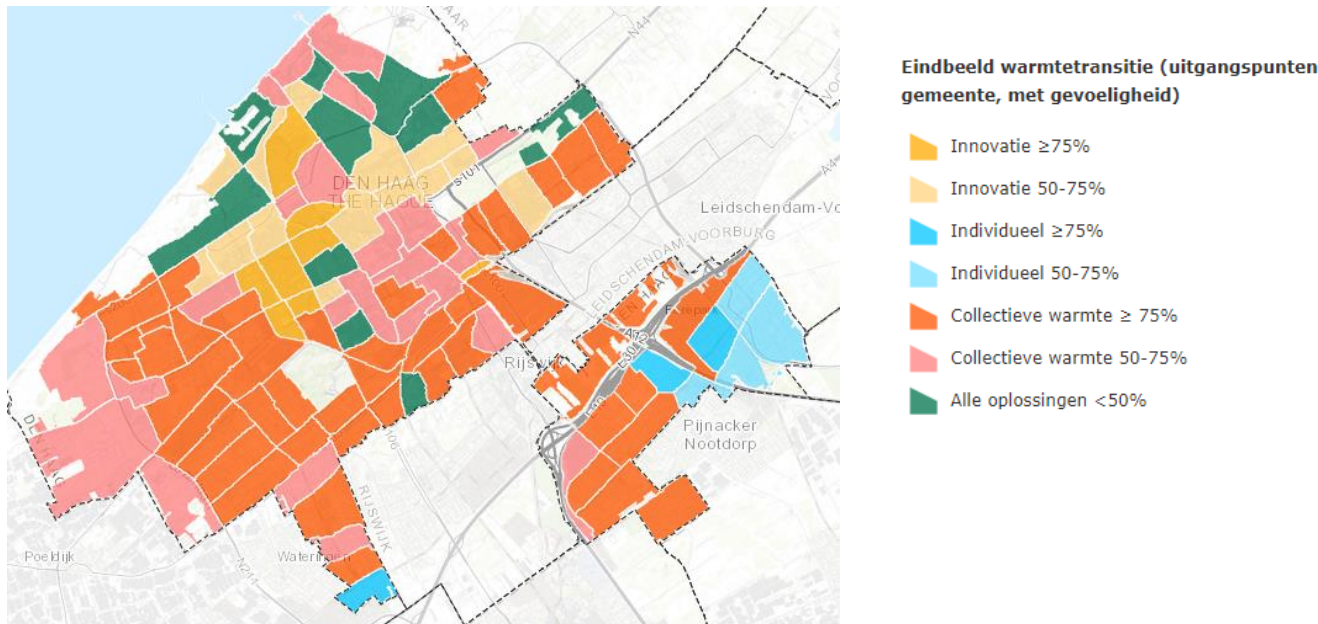
Eindbeeld warmtetransitie (uitgangspunten gemeente)

Bron: Energie Transitie Atlas; studie OverMorgen

De ETA maakt ook de logische optie voor het eindbeeld meer inzichtelijk (3/3)

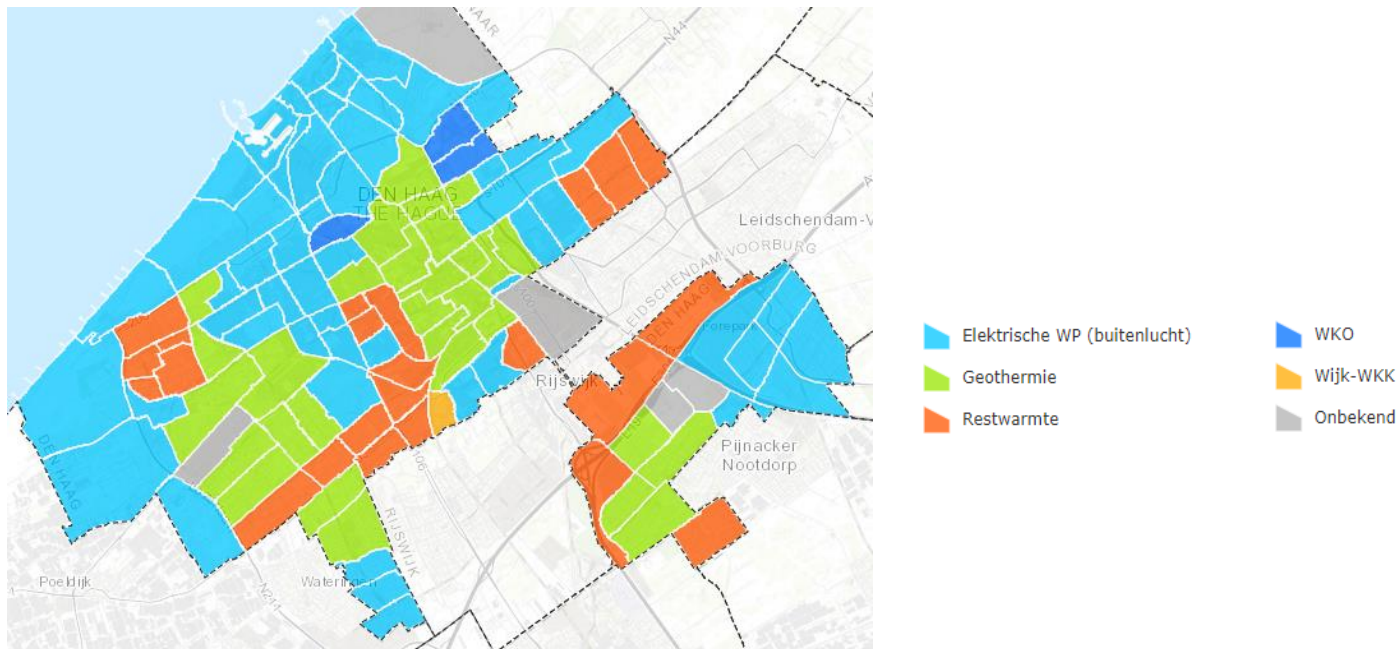
- Tenslotte toont de tweede kaart ook een *gevoeligheidsanalyse*. Uitgangspunt is voor welk percentage van de buurt de gekozen oplossing de meest logische is.
- Als de meest logische oplossing voor minder dan 75% van de buurt de aangewezen oplossing is, dan komen wellicht in de verdere besluitvorming op wijkniveau ook andere oplossingen in beeld.

Bron: Energie Transitie Atlas; studie OverMorgen

Analyse vanuit de bronkant toont dat de logische optie niet overal te realiseren is

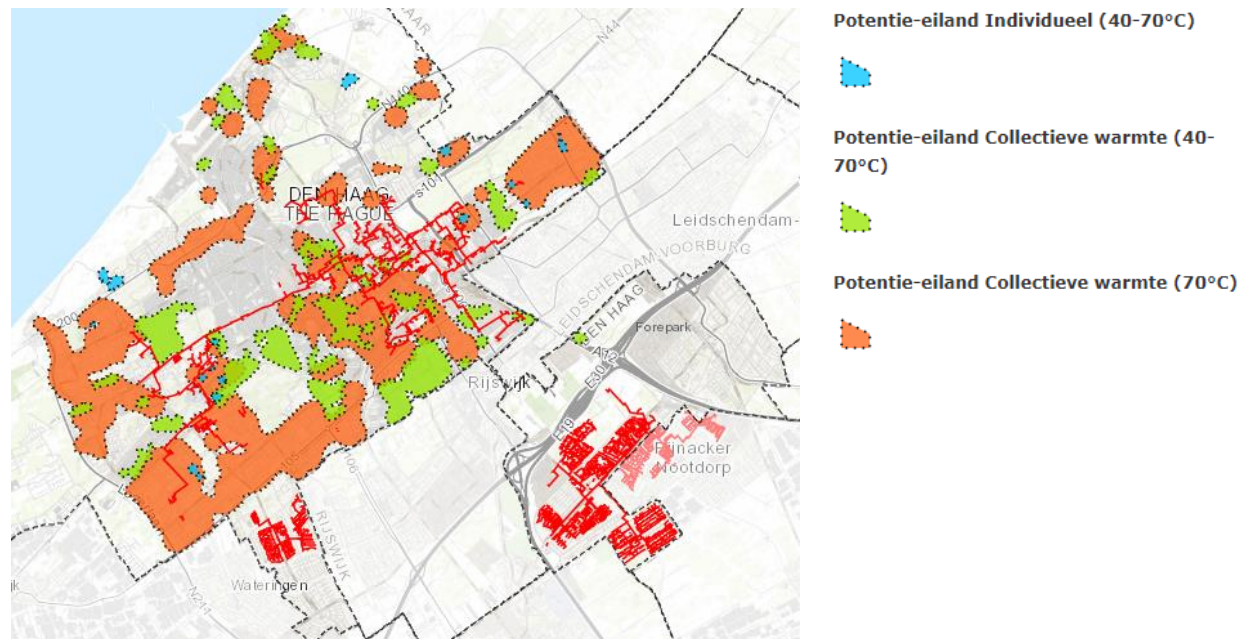
- Naast de analyse vanuit de vraagkant (gebouwen) is van belang of er duurzame bronnen beschikbaar zijn om collectieve (duurzame) warmte te realiseren.
- Eerdere analyse door CE Delft laat zien dat er nog niet voldoende geothermie, restwarmte of andere bronnen in beeld zijn om de logische optie te realiseren en dat dit het sterkst het geval is als er geen regionale restwarmte wordt gerealiseerd.
- Conclusie is dus dat een groter deel van de stad op individuele oplossingen zal uitkomen door de beperkte beschikbaarheid van duurzame bronnen voor collectieve systemen.

Bron: Energie Transitie Atlas; studie CE Delft

Tenslotte wijst de ETA op gebieden waar potentie ligt om snel te starten (1/3)

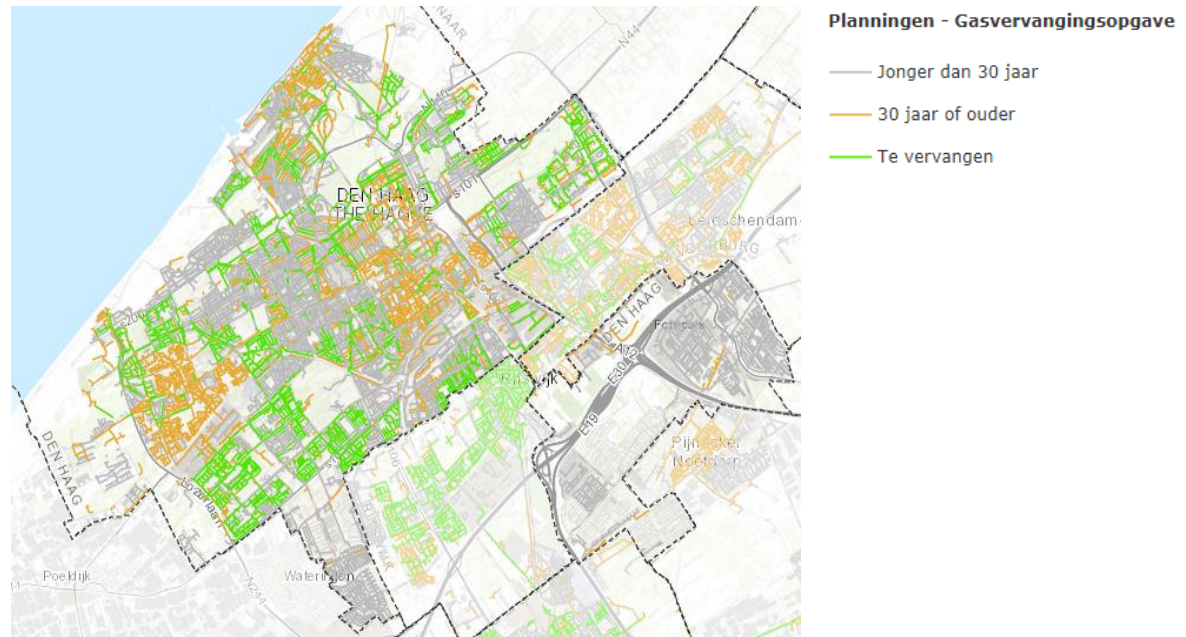
- Op basis van de ETA-data voor de Ausgangssituatie en de meest logische optie voor het eindbeeld in een gebied komen er “potentie eilanden” naar boven. Dit zijn gebieden waar een groot aantal gebouwen ligt die geschikt zijn om een snelle start te maken met een specifieke aanpak. Dit laat ook zien dat de wijk- en buurtgrenzen niet altijd de meest logische afbakening zijn.
- Dit laat zien dat er een aantal gebieden zijn waar kansen zijn om snel te starten met collectieve 70 graden oplossing (warmtenet). Er zijn ook gebieden waar meer opties in beeld komen omdat ze ook geschikt zouden kunnen zijn voor andere bronopties met een lagere temperatuur.

Bron: Energie Transitie Atlas; studie OverMorgen

Tenslotte wijst de ETA op gebieden waar potentie ligt om snel te starten (2/3)

- Een belangrijke factor in de fasering van de aanpak is ook de vervanging van het gasnet. Waar mogelijk moet tijdig een ander warmtesysteem worden gerealiseerd om hoge maatschappelijke kosten en negatieve transitie-effecten van een gasnet vervanging voor kortere periode te voorkomen.
- Naast de vervanging van het gasnet zijn de mogelijkheden om werk met werk te maken door combinaties met andere infrastructurele opgaven een logische factor om in het vervolgtraject mee te nemen.

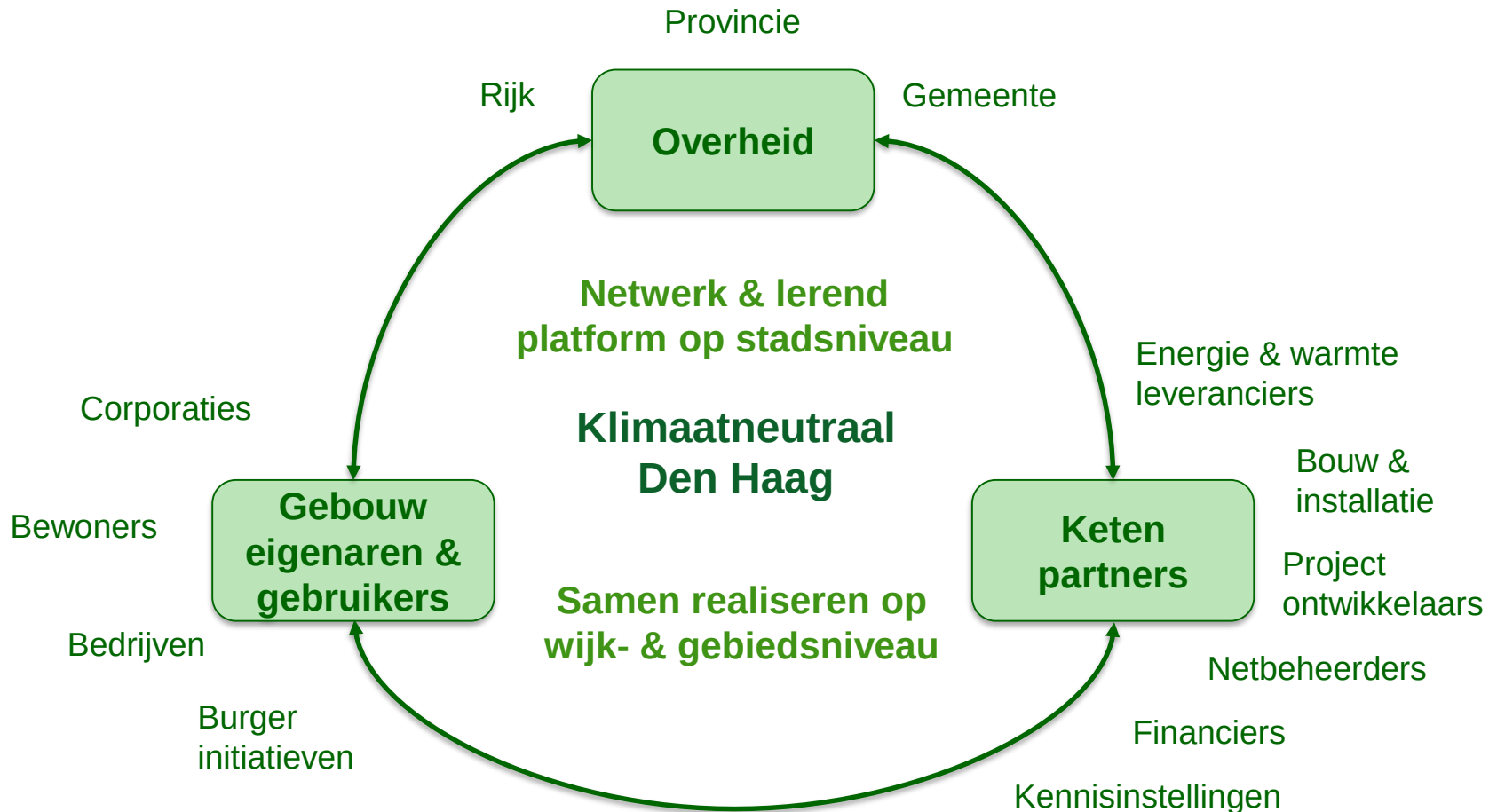

Bron: Energie Transitie Atlas; studie OverMorgen

Programmaplan Energietransitie

1. Genomen stappen in concretisering sinds raadsvoorstel
2. Concretisering strategie
- 3. Samenwerking: bewoners, bedrijven en partners**
4. Wijkenergieaanpak in wording: Mariahoeve & Zuidwest
5. Kansen voor werkgelegenheid benutten
6. Uitwerking aanpak programmalijnen
7. Financiering: uitdaging en opties
8. Gemeentelijke organisatie versterken

Zonder optimale samenwerking gaat de energietransitie niet slagen

We hebben de Haagse bewoners en bedrijven hard nodig in de energietransitie

- Gezien de grote opgave en de impact op alle wijken, huizen en bewoners in de stad is betrekken van bewoners essentieel
- Door de stad heen zien we al allerlei initiatieven van bewoners die bijdragen aan de transitie
- Dit vraagt een nieuwe manier van samenwerken met bewoners, waarin de gemeente zich als partner positioneert, zich flexibel opstelt en initiatieven omarmt en ondersteunt

De (ver)andere(nde) rol van de gemeente

De energie transitie kan alleen samen met bewoners, bedrijven en aanbieders een succes worden. Dit vraagt een specifieke opstelling van de gemeente:

- We bepalen samen de doelen
- De gemeente is flexibel in haar aanpak
- We ondersteunen initiatieven
- De gemeente brengt als partij aan tafel specifiek ook het algemene belang ter tafel en zorgt dat er geen bewoners of bedrijven ongewild achterblijven

Hoe ondersteunt de gemeente bedrijven en bewoners die willen bijdragen aan de transitie?

- Door middel van **communicatie** werken we aan brede bewustwording via communicatie over *noodzaak, kansen en risico's* van de transitie en rijken we mogelijkheden aan om *zelf wat te doen*
- *Alle bewonersinitiatieven en bewoners die maatregelen nemen kunnen rekenen op basisondersteuning* via het Hou van je Huis programma en de ondersteuning voor duurzaamheidsinitiatieven van burgers.
- De gemeente neemt een **regierol in de intensievere aanpak op gebiedsniveau**, te beginnen met 4-6 gebieden. Uiteindelijk zal dit de hele stad bestrijken
- Daarnaast zal de gemeente al dan niet samen met Duurzaam Den Haag actieve ondersteuning bieden aan een aantal **bottom-up initiatieven van collectieven van bewoners en bedrijven**.

We vertellen een gebalanceerd verhaal over kansen en risico's voor bewoners

Waarom is de transitie noodzakelijk?

- We moeten klimaatverandering binnen 15-30 jaar een halt toe roepen om de gevolgen te beperken
- Duurzame energie biedt kansen voor de economie en nieuwe banen
- Groningse aardgaswinning wordt afgebouwd

Wat zijn de kansen voor bewoners?

- Goed geïsoleerde huizen zijn comfortabel
- De transitie biedt kansen om de buurt aantrekkelijker te maken
- Huizen met een goed energielabel blijven goed verkoopbaar
- Transitie creëert Haagse banen
- Hernieuwbare energie kan op termijn de energierekening laten dalen

Waar liggen risico's voor bewoners?

- Niet toekomstbestendige invulling van verbouwing of apparatuur
- Uitstellen van aanpak eigen huis heeft risico's in termen van verkoopbaarheid huis en oplopende energie kosten
- Niet meedoen in brede, collectieve aanpak kan leiden tot versnippering of achterblijven groepen bewoners.
- Op termijn kunnen stijgende lasten leiden tot energiearmoede voor de achterblijvers.
- Niet uitontwikkelde technologie of partijen of initiatieven zonder ervaring en bewezen capaciteit

Wat kunnen bewoners doen om de transitie te versnellen?

- Maximaal isoleren en zuinig met energie omgaan
- Opties onderzoeken voor eigen productie van stroom en warmte, bijv. uit zon of met een warmtepomp
- Bij verbouwing en vervanging van apparatuur (keuken en CV) toekomstbestendige invulling kiezen
- Buren en wijkgenoten enthousiasmeren
- Meedenken over het energiesysteem voor de wijk

De gemeente zet zich actief in voor een brede bewustwording in de stad

Communicatie aanpak

Communicatie
Energietop &
Energiesafari's
als startpunt
versnelling

Stadbrede communicatie - bewustwording en opties

Intensieve communicatie - in focuswijken

Volgen en ondersteunen - initiatief bewoners en bedrijven

Meten bewustwording en beweging

Gezamenlijke kernboodschap communicatie

“De gemeente Den Haag zet zich in voor een **aantrekkelijke, groene en gezonde stad**. Daarom is één van de ambities om **uiterlijk in 2040 alle gebouwen klimaatneutraal te maken**. Dat betekent dat gebouwen beter **geïsoleerd** moeten worden, dat we **van aardgas af** gaan en dat we onze **energie uit aarde, wind, water en zon** halen. De gemeente doet dit niet alleen. **Samen met bewoners en bedrijven** gaat de gemeente de uitdaging aan om in Den Haag 100% schone energie te gebruiken. De *Haagse Energieakkoord* is de volgende stap in de samenwerking op weg naar een stad, waar iedereen prettig woont, werkt en recreëert. “

Het bewonersmanifest laat zien dat bewoners steeds meer betrokken zijn

- Op 18 december 2017 hebben 14 bewonersorganisaties namens een aantal bewoners (particuliere eigenaren) een manifest aangeboden aan de wethouder Stadsontwikkeling, Wonen, Duurzaamheid en Cultuur. Dit manifest laat zien dat de energietransitie bij steeds meer bewoners van Den Haag leeft en tot goede initiatieven leidt.
- Wel blijft er een grote uitdaging om deze bewustwording voorbij de enthousiaste koplopers te verbreden onder bewoners en bedrijven.

Joris Wijsmuller neemt het manifest in ontvangst

Haags Warmte Manifest december 2017

“Als Haagse buurtinitiatieven en bewonersgroepen willen wij de warmtetransitie in onze stad versnellen. Den Haag moet van het gas af en wel zo snel mogelijk. Er is haast geboden als Den Haag zijn eigen ambitie, een klimaatneutrale stad in 2040 te zijn, serieus neemt.”

Ondertekenende initiatieven
Buurt Energie Statenkwartier
Duurzaam Benoordenhout
Groene Regentes
Duurzame Zeehelden
Langebeesten Energiek
Vogelwijk Energie(k)
Vruchtenbuurt Warm in de Wijk
Wateringse Veld
Gasvrij Scheveningen
Den Haag Fossielvrij
Den Haag in Transitie
Duurzaam Bezuidenhout
Groene Buurt (Archipelbuurt-
Willemspark)
Quartier Laak

Het Haags Energieakkoord is de basis om samen met partners te versnellen

Concept

- Vanaf *september 2017* is de gemeente actief in gesprek met een aantal cruciale spelers in de Haagse energietransitie om te komen tot een gezamenlijke ambitie en aanpak voor de Haagse transitie
- In *februari 2018* wordt het *Haags Energie Akkoord* getekend dat de uit deze gesprekken een aantal uitgangspunten vastlegt voor de versnelling van de transitie op gebiedsniveau.
- Het netwerk van de partijen die dit akkoord tekenen zal een duurzame rol krijgen in het vormgeven van de samenwerking tussen gemeente en overige spelers (zie volgende pagina).

Hoofdpunten Haags Energieakkoord

- **Gedeelde ambitie** om het Parijs akkoord op Haagse schaal vorm te geven en aan de slag te gaan en versnelling aan te brengen
- We zien de **wensen en vragen van bewoners** en bedrijven als richtinggevend.
- Werken vanuit een objectief perspectief, met de **Energie Transitie Atlas (ETA)** als startpunt.
- **Focus op 10 wijken** waar partijen gezamenlijk aan de slag gaan om te komen tot versnelling.
- Komende 5 jaar **25.000-30.000 woningen in de focuswijken** aan te pakken.
- De energietransitie te verbinden aan kansen voor **economie, scholing en werkgelegenheid** en verbindingen leggen naar de **circulaire economie en klimaatadaptatie**.
- In de rest van de stad worden **kansrijke initiatieven** ondersteund en streven we ernaar om **binnen vijf jaar een wijkenergieplan** te maken.

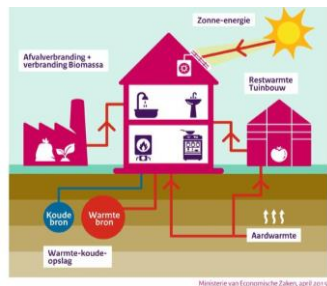
Programmaplan Energietransitie

1. Genomen stappen in concretisering sinds raadsvoorstel
2. Concretisering strategie
3. Samenwerking: bewoners, bedrijven en partners
- 4. Wijkenergieaanpak in wording: Mariahoeve & Zuidwest**
5. Kansen voor werkgelegenheid benutten
6. Uitwerking aanpak programmalijnen
7. Financiering: uitdaging en opties
8. Gemeentelijke organisatie versterken

De transitie biedt veel kansen om de wijk en woonomgeving te verbeteren

In het kader van de energietransitie zal de wijk en woonomgeving ingrijpend op de schop gaan. Dat biedt kansen om tegelijk ook te werken aan comfortabel wonen, een aantrekkelijke leefomgeving en banen. Die kansen gaan we benutten. Daarmee maken we het een aantrekkelijke beweging voor bewoners en bedrijven.

Duurzame energie

Comfortabel wonen

Werk

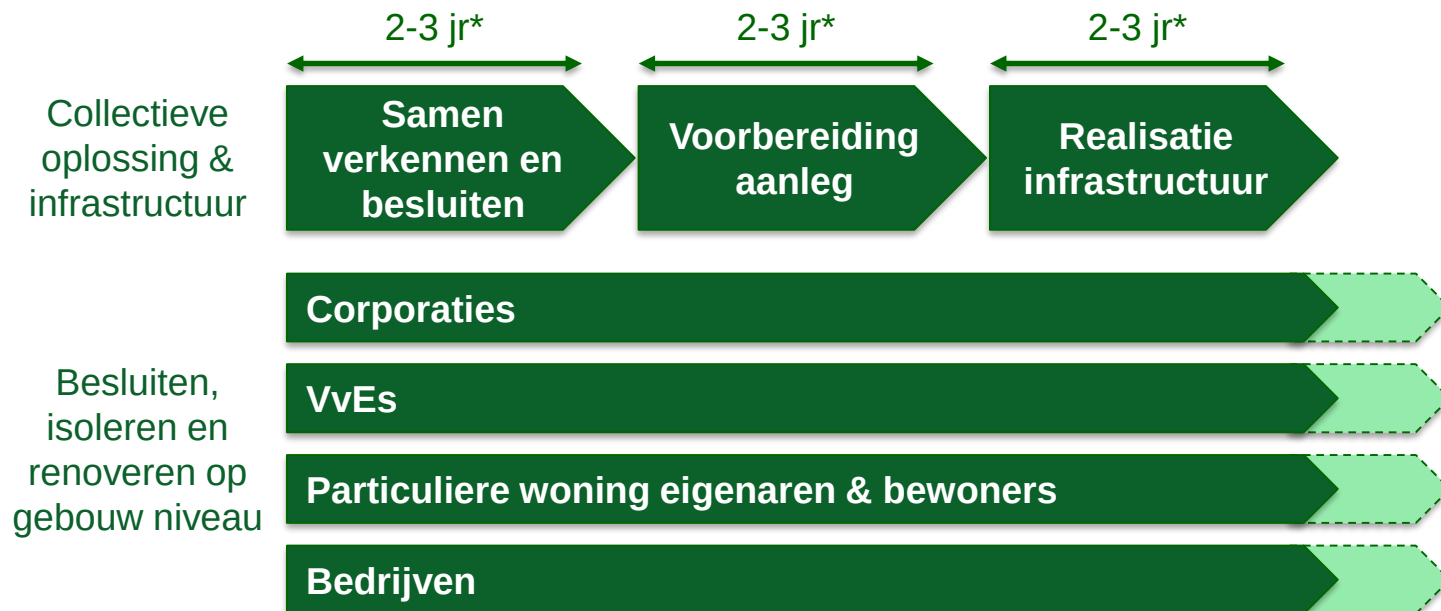
Integrale
aanpak
Kansen
benutten

Aantrekkelijke leefomgeving

Samen werken we toe naar een versnelling op wijkniveau

- Met de wijkenergiewaard aanpak beogen we in een specifiek gebied het transitieproces te **versnellen** én daarmee te komen tot een oplossing die een **goede balans** levert in uitkomsten voor alle vastgoed eigenaren, bedrijven en bewoners in de wijk.
- Om daartoe te komen werken we **parallel** aan een *collectieve oplossing* voor de wijk en maximale voortgang in het gereed maken van de *individuele gebouwen* voor de transitie.
- Om de aanpak van de gebouwen te versnellen werken we in **vier sporen** om de verschillende type gebouweigenaren allemaal met een passende aanpak te bereiken.

* Proces in één wijk duurt +/- 6-9 jaar. Parallel starten we wel in diverse focuswijken, zie ook de hierna volgende pagina's.

De ambitie is om in vijf tot tien jaar een wijk grotendeels te verduurzamen

Als **startpunt voor gesprek** zetten we in op het clusteren van de opgave in een wijk in vijf tot tien jaar.

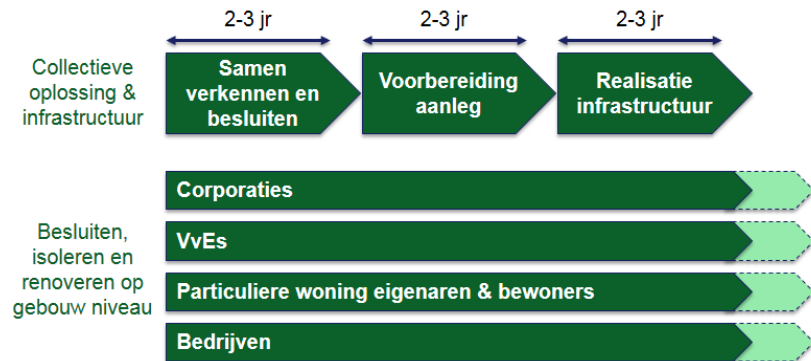
Voordelen

- Efficiënte en collectieve aanpak leidt tot lagere proceskosten en betere aanbiedingen
- Voor een sluitende business case van collectieve oplossingen voor bronnen en infrastructuur is kritische massa nodig
- Lessen uit eerste wijken kunnen worden meegenomen naar volgende wijken

Hoe kunnen we dat mogelijk maken?

- Direct starten met intensiveren isoleren en renoveren op gebouwniveau
- Onder noemer Hou van je Huis een platform uitbouwen om informatievoorziening en besluitvorming slim aan te pakken
- Seriematige aanpak van isolatie / renovatie
- Stroomlijnen vergunningverlening
- Inzetten op leren en procesinnovatie
- Financiële arrangementen ontwikkelen

Inzet gemeente: samen verkennen hoe we het proces kunnen clusteren

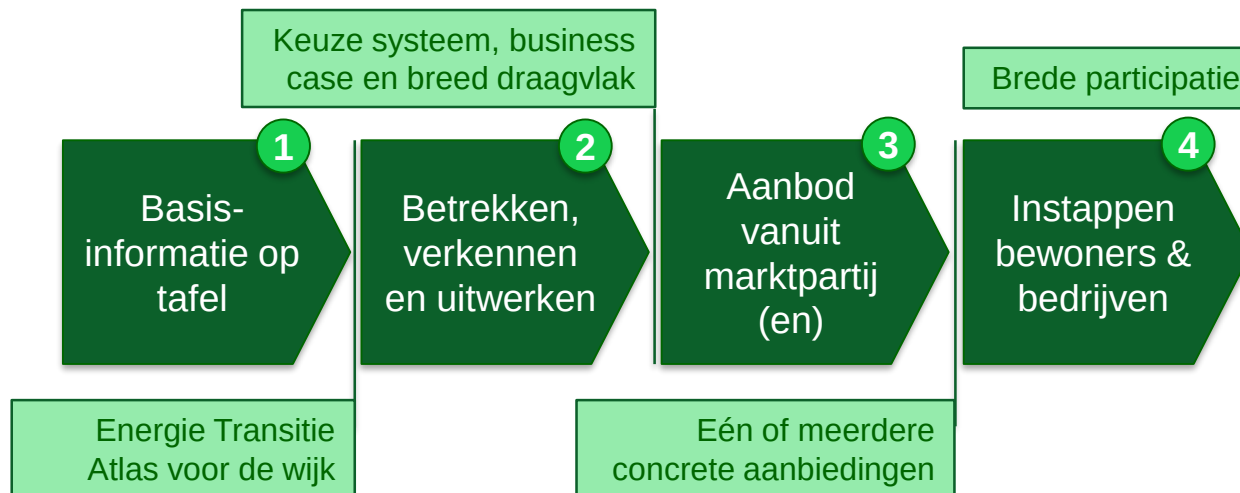
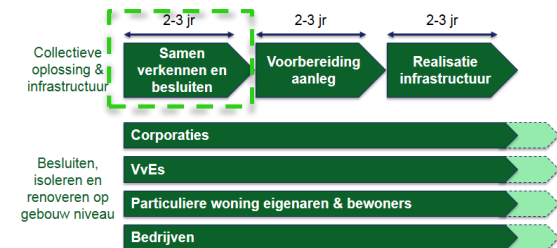
- **5-10 jaar**
- **Nieuwe infrastructuur aangelegd**
- **75-100% woningen verduurzaamd en (als relevant) aangesloten op infrastructuur**

De gemeente zet in op een robuuste totaaloplossing met breed draagvlak

Regierol gemeente

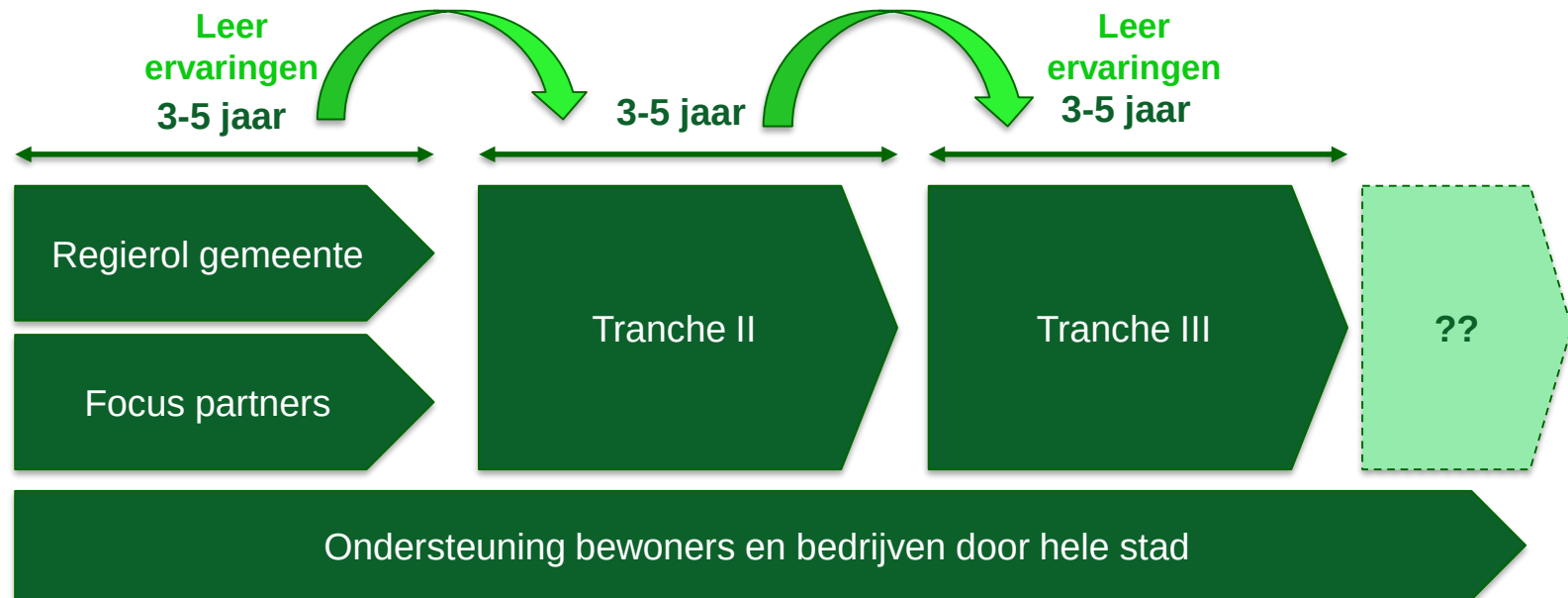
Bij het collectieve besluitvormingsproces zet de gemeente in op :

- Breed draagvlak voor de collectieve oplossing
- Geen deeloplossingen waardoor gebieden of groepen achterblijven
- Integrale afweging van kosten en baten
- Toekomstbestendige oplossing
- Marktpartijen met voldoende kennis en ervaring

In de eerste 3-5 jaar focussen we ons op een aantal wijken

- Voor de eerste periode van 3-5 jaar leggen we focus op een aantal gebieden, zodat we gericht kunnen leren en op onze inspanningen kunnen focussen. Binnen vijf jaar zal er ook voor elke wijk een wijkenergieplan worden gemaakt
- Op basis van de lessen uit deze eerste gebieden verwachten we een geoptimaliseerde aanpak te kunnen ontwikkelen voor de overige gebieden in de stad. TNO zal ondersteunen om het leerproces ook concreet vorm te geven.
- Uiteraard blijft ook ondersteuning beschikbaar voor initiatieven elders in de stad.

Uit afstemming volgen twee typen focuswijken voor de komende jaren

- Aan de energietafel is met een breed spectrum van partners afgestemd over de focuswijken. Daarbij zijn twee sets criteria meegenomen en is naast de focus van de regierol van de gemeente ook gesproken over een aantal focuswijken waar partners een leidende rol zullen hebben.

Criteria focus

Versnellingspotentie

- Corporatie bezit
- Gasnet vervaging aanstaande
- Duurzame bron in beeld

Diversificatie vanuit relevante opgaven

- HT, LT en All electric oplossingen
- Hoog vs. laag inkomen
- Brede bewonersinitiatieven: ja / nee

Focuswijken regierol gemeente

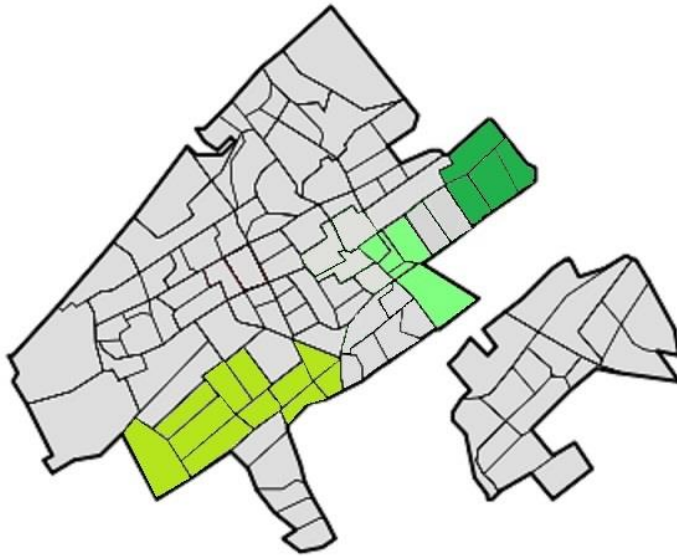
- In deze wijken zal de gemeente actief de regie nemen om bewoners, bedrijven en ketenpartners samen te brengen, een collectieve warmte oplossing te ontwikkelen en isolatie van gebouwen te versnellen.

Focuswijken partners

- In deze wijken hebben partners zoals energiebedrijven, corporaties of bewonersinitiatieven een trekkende rol.
- De gemeente en / of Duurzaam Den Haag zullen deze initiatieven wel actief ondersteunen.

Aan de energietafels zijn tien focuswijken bepaald

Regie gemeente

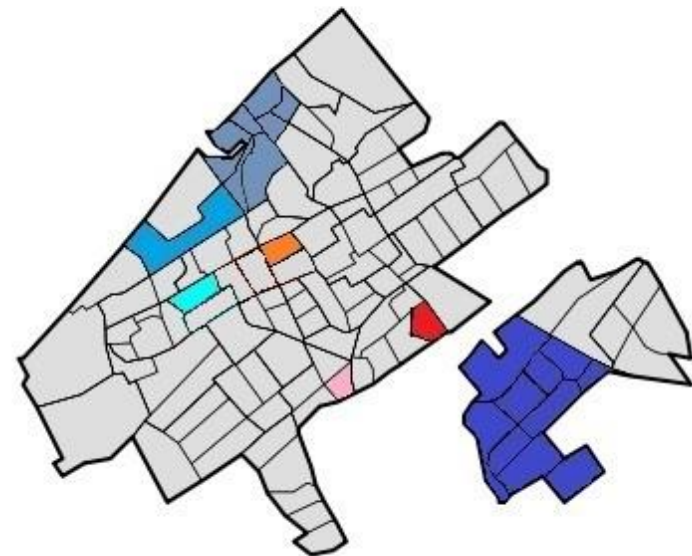

Mariahoeve incl Marlot

Zuidwest

CID

Focuswijken partners

Vruchtenbuurt

Vogelwijk

Ypenburg (incl.
Hoornwijck)

Statenkwartier /
Scheveningen

Koningsplein e.o.

Noordpolderbuurt

Moerwijk-Oost

De gekozen wijken dekken de belangrijkste diversificatie criteria

← Criteria diversificatie →

	Dominante oplossing*	Sociaal-economisch	Initiatief bewoners
Regie gemeente			
Mariahoeve	HT net	Laag-midden inkomens	
Zuidwest	HT net	Vnl. lage inkomens	
CID	HT net & innovatie	Laag-midden inkomens	
Focuswijken partners			
Koningsplein e.o.	Innovatie	Laag-midden inkomens	Ja
Noordpolderbuurt	Innovatie, HT & LT net	Vnl. lage inkomens	
Moerwijk-Oost	HT net	Vnl. lage inkomens	
Statenkwartier / Scheveningen	Innovatie	Midden – hoge inkomens	Ja
Vogelwijk	Innovatie & LT net	Hoge inkomens	Ja
Ypenburg	HT net	Midden – hoge inkomens	Ja
Vruchtenbuurt	LT net en innovatie	Midden – hoge inkomens	Ja

* >20% van gebouwen

Deels afhankelijk van de LdM zijn er veel meters te maken in de focuswijken

← Criteria versnellingspotentie →

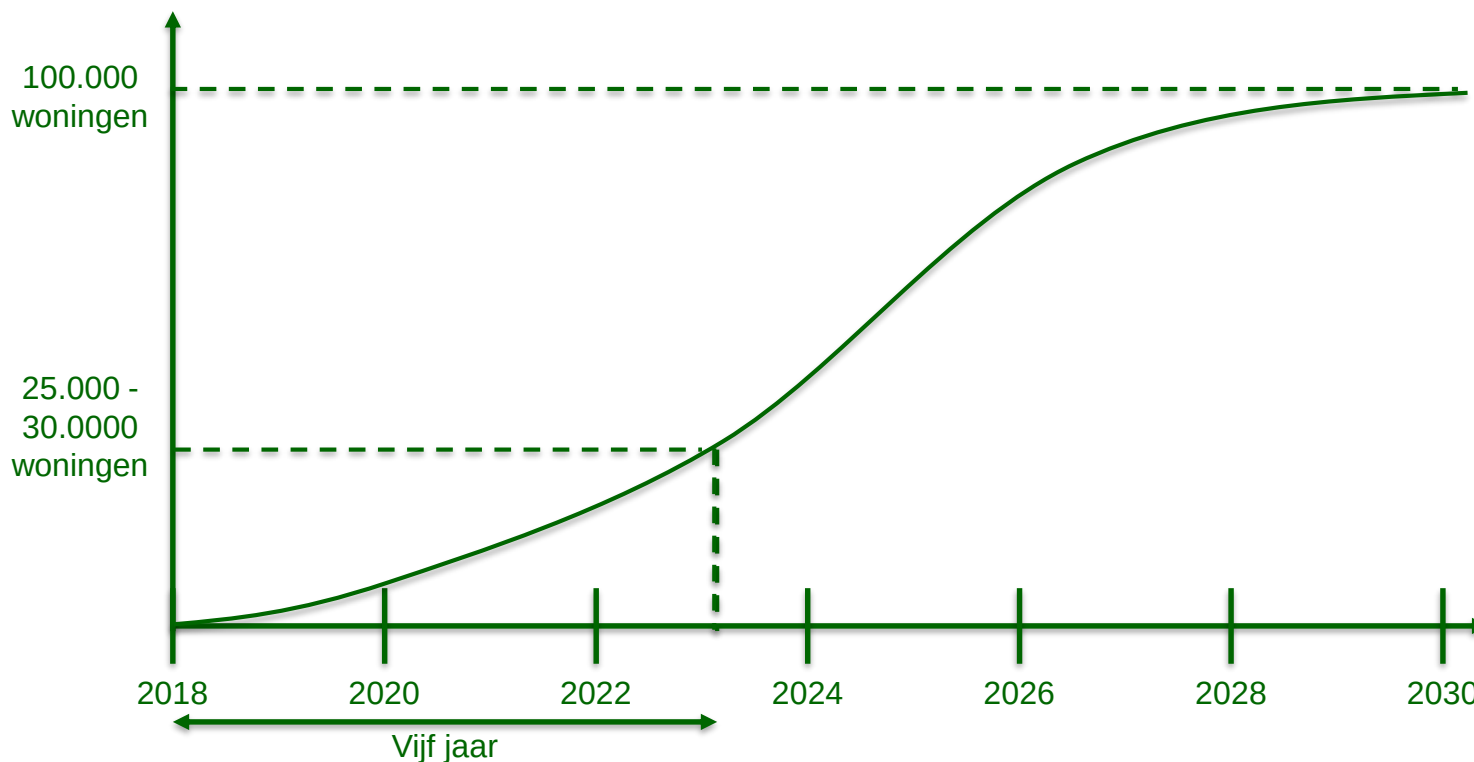
	Corporatie bezit	Gasnet vervanging*	Bron**
Regie gemeente			
Mariahoeve	39%	Gehele wijk	Afhankelijk LdM
Zuidwest	62%	Gehele wijk	Afhankelijk LdM
CID	31%	Deel wijk	Geothermie
Focuswijken partners			
Koningsplein e.o.	11%	Gehele wijk	Onduidelijk
Noordpolderbuurt	38%	Deel wijk	Afhankelijk LdM
Moerwijk-Oost	73%	Gehele wijk	Afhankelijk LdM
Statenkwartier / Scheveningen	16%	Deel wijk	Onduidelijk
Vogelwijk	2%	Beperkt deel wijk	Onduidelijk
Ypenburg	24%	Niet	Geothermie & deels LdM
Vruchtenbuurt	4%	Deel wijk	Onduidelijk

* Is de vervanging van het gasnet op korte termijn aanstaande

** Op basis van CE-Delft scenario studie, 2017. Geeft aan wat meest logische allocatie is van beschikbare potentie qua bronnen over de wijken. Dit geeft in elk geval aan waar de beschikbaarheid van een bron nog een aandachtspunt is. Zie ook overzicht op pagina 18.

De focuswijken bieden een logisch pad richting 100.000 duurzame woningen

- De tien focuswijken bieden ongeveer de *potentie om 100.000 woningen te verduurzamen*. Door in het kader van de Energieakkoord te werken aan 25.000-30.000 woningen in de eerste vijf jaar ligt een belangrijke basis en is het aannemelijk dat met het doorzetten van de versnelling en het benutten van het *leereffect* de **100.000 duurzame woningen in 2030 doelstelling uit het raadsvoorstel in beeld is**.

Mariahoeve in beeld (1/2) – gemiddeld tot hoog inkomen en gemengd woningbezit

- Onder de wijk Mariahoeve verstaan we de buurten Mariahoeve en Marlot. Opgeteld wonen hier ongeveer 14.000 bewoners.
- Mariahoeve (exclusief Marlot) bestaat voornamelijk uit jaren '60 bouw. (90% van de woningvoorraad bestaat uit meergezinswoningen van 3 woonlagen of hoger).
- Het eigendom van de woningen in de wijk Mariahoeve is een mix van m.n. corporatie woningen en koopwoningen. In Marlot zijn voornamelijk koopwoningen.
- Het gemiddeld inkomen in Mariahoeve is gemiddeld en in Marlot hoog.
- In de wijk ligt momenteel geen warmtenet (op twee kleine decentrale verbindingen na). Het warmtenet in en rond het centrum rijkt tot in de naburige wijk Bezuidenhout (Oost)
- Een verkenning naar een duurzame bron wordt gestart.

Cijfers van de wijk

Mariahoeve/Marlot Den Haag

Inwoners

Aantal inwoners	13.100	810	507.000
% 0-25 jaar	16%	27%	30%
% 25-65	54%	49%	57%
% 65 jaar en ouder	24%	19%	13%

Samenstelling bevolking

% Niet-westerse allochtonen	30%	14%	35%
% Westerse allochtonen	17%	27%	16%
% Autochtonen	53%	59%	49%

Woningen

Aantal woningen	7.900	350	244.000
% koopwoningen	37%	87%	45%
% Sociale huur	46%	0%	33%
% Particuliere huur	16%	13%	21%

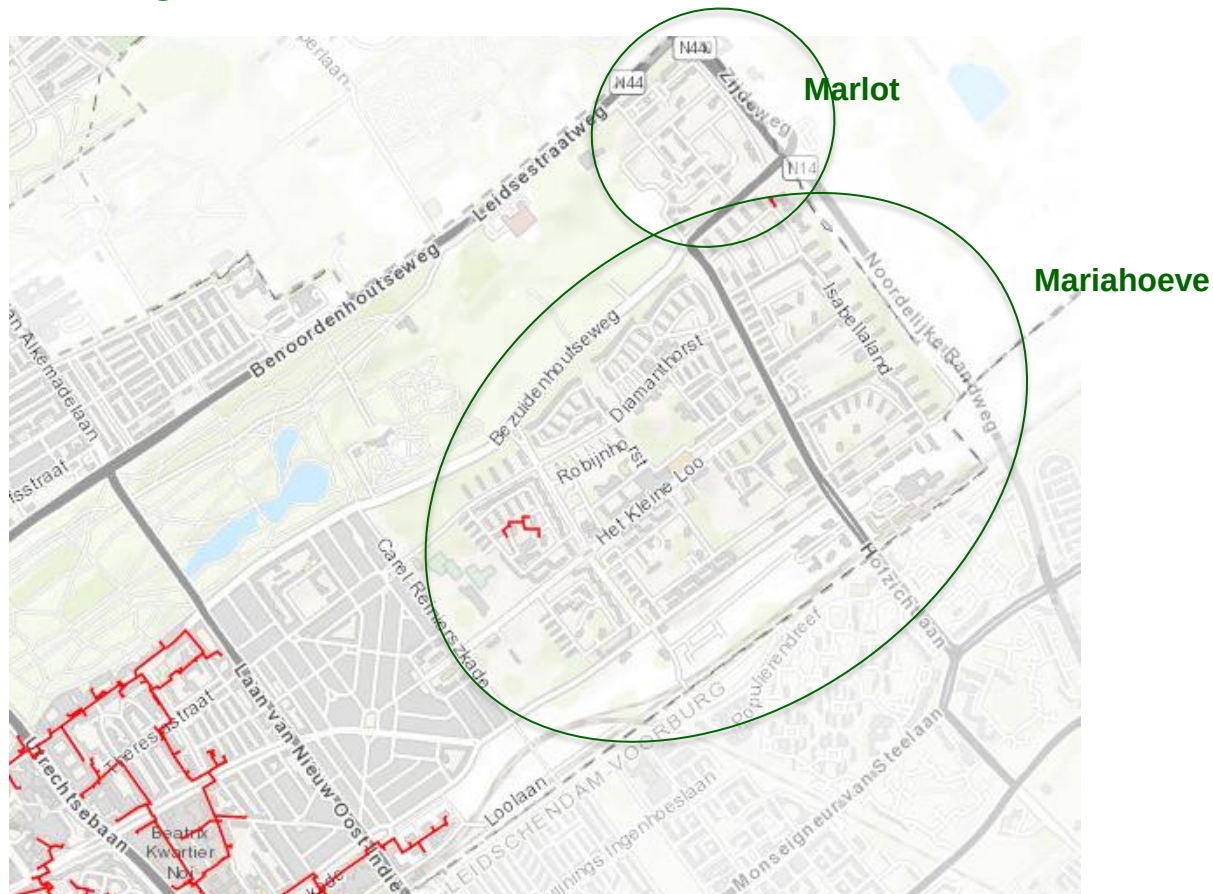
Overig

Gemiddeld besteedbaar inkomen (in €)	21.800	49.500	23.300
% Minimahuishoudens van 110%	20%	1%	17%

Bron: Agenda voor de Wijk 2016-19,
Stadsdeel Haagse Hout

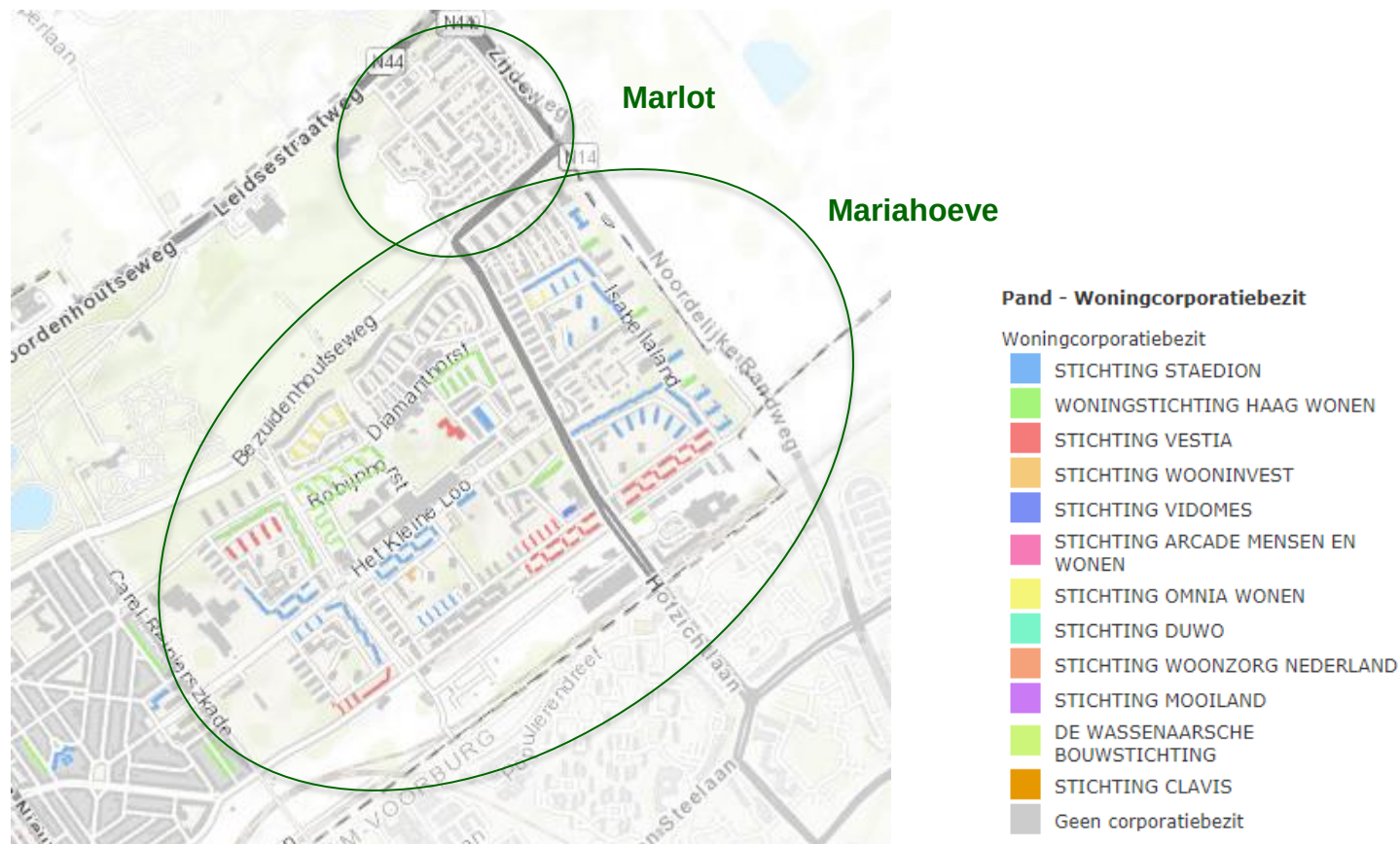
Mariahoeve in beeld (2/3) – geen warmtenet in de wijk

Huidige warmtenet

Mariahoeve in beeld (3/3) – corporatie bezit van m.n. Staedion en Vestia

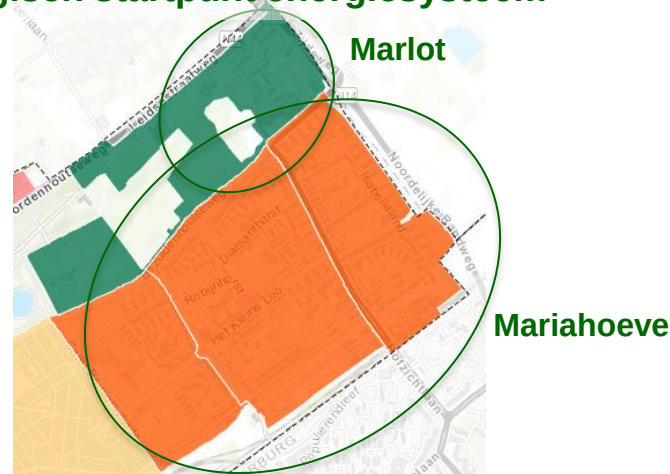
Corporatie bezit

Starten in Mariahoeve (1/3) – collectieve hoge temperatuur is een logische optie

- Voor de drie buurten in Mariahoeve is voor het overgrote deel van de gebouwen een collectieve hoge temperatuur oplossing het meest logisch. In specifieke blokken zou ook een lage temperatuur collectieve oplossing al binnen bereik liggen.
- In Marlot ligt juist potentieel voor individuele (all electric) oplossingen, maar zijn bestaande oplossingen voor een groot deel van de gebouwen (nog) niet passend (Innovatie). Daar is dus juist innovatie nodig.

Logisch startpunt energiesysteem

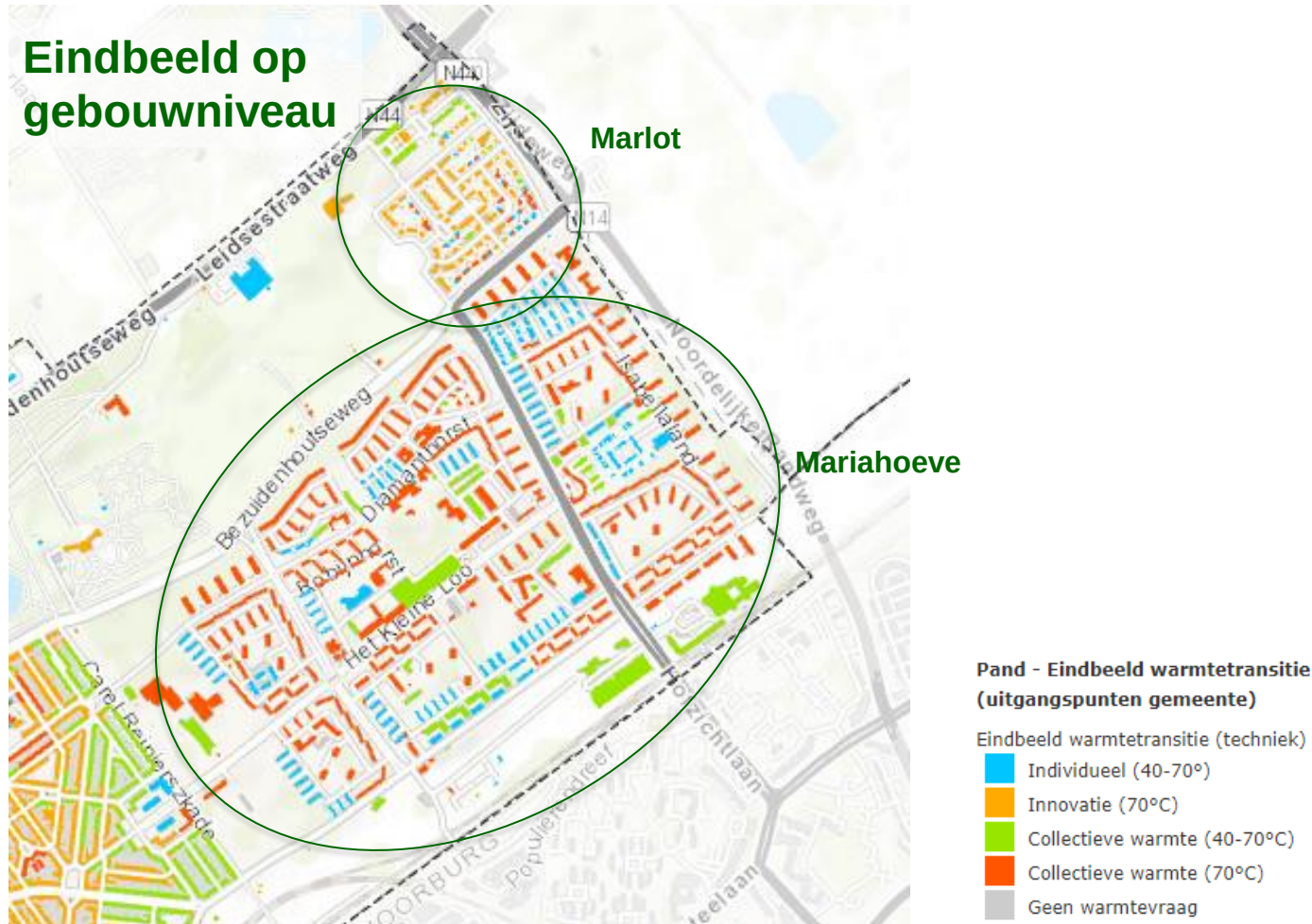

Verdeling logisch energiesysteem per buurt*

% gebouwen in buurt	HT-collectief	LT-collectief	LT-individueel	Innovatie	Overig
Kampen	85,6	7,3	6,7	0,3	0,1
Landen	77,1	14,4	8	0	0,5
Burgen en Horsten	74	18,6	7,3	0	0,1
Marlot	14	14,3	34,1	37,6	0

* De percentages geven aan welk deel van de gebouwen een bepaald energie systeem als meest logische optie heeft

Starten in Mariahoeve (2/3) – in Marlot ligt een aanzienlijke innovatieopgave

Starten in Mariahoeve (3/3) – we werken over vier sporen aan versnelling

Spoor 1 - Verenigingen van Eigenaren (VvE's)

We* beginnen met intensieve ondersteuning van drie grote VvE's in planvorming.

- Aanbod verduurzaming warmtevoorziening (haalbaarheid; betaalbaarheid) eind 2018
- Businesscase voor individuele bewoners medio 2019
- Draagvlak in VvE's zomer 2018
- Medio 2019 besluit ALV

Spoor 2 - Woningbouwcorporaties

Met corporaties verkennen we hoe hun vastgoed in de wijk verduurzaamd kan worden.

- Samen met corporaties en Stedin een gebiedsafbakening benoemd (kw 1 2018)
- Samen met partijen (waaronder installatie- en energiebedrijven) een alternatieve voorkeur i.p.v. gas benoemd (kw1 2018)
- Business case voor de wijk (eind 2018)
- Investeringsstrategie en uitrol strategie (halverwege 2019)

Spoor 3 - Bedrijven / Maatschappelijke instellingen

Met ondernemers, winkeliers en eigenaren van commercieel vastgoed verkennen we oplossingen voor hun vastgoed. AEGON is als grote eigenaar in de wijk met maatschappelijke ambities een belangrijke partner.

- Warmtekaart/-analyse van het vastgoed van bedrijven en instellingen in Mariahoeve: zomer 2018
- Overeenstemming proces & ambitie: eind 2018
- Uitkomst verkenning bedrijven: eind 2018

Spoor 4 - Particulieren / eengezinswoningen

Richting particuliere eigenaren werken actief aan betrokkenheid en bieden advies en oplossingen aan via Hou van je Huis.

- 50% van alle eengezinswoningen hebben eind 2018 een advies gehad voor > label B
- Een pilot voor woning gebonden financiering (medio 2019)
- Stadsbrede Communicatiestrategie (kw1 2018)
- Er is een actieve bewonersgroep die meedenkt en initiatieven ontwikkelt (kw2 2018)

* De gemeente vanuit haar regierol, samen met partners zoals corporaties.

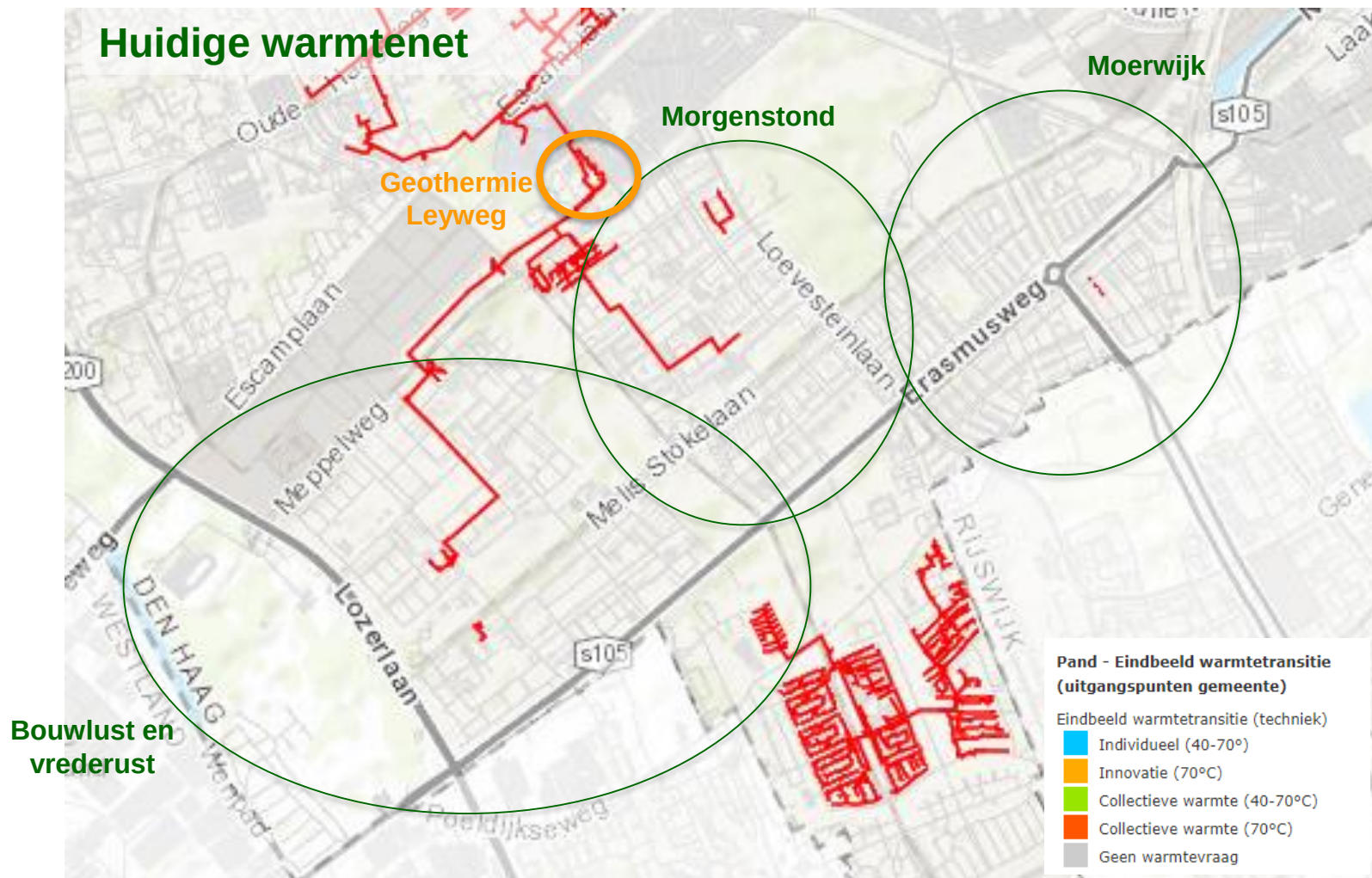
Zuidwest in beeld (1/3) – veel corporatiebezit en een geothermiebron

- Zuidwest is de aanduiding voor het gebied wat de wijken *Moerwijk*, *Morgenstond* en *Bouwlust* en *Vrederust* bevat. Opgeteld wonen hier 67.000 inwoners.
- De wijk is mede relevant omdat in de wijk al een *warmtenet* ligt en in 2018 de *geothermiebron* aan de Leyweg zal worden opgestart. Er liggen dus kansen om op basis daarvan extra woningen op duurzame warmte aan te sluiten.
- Het gebied Zuidwest heeft een *hoog percentage corporatiewoningen* wat het mogelijk maakt om met de corporaties afspraken te maken over een groot deel van de gebouwen.
- In de wijk staat een hoog percentage gestapelde meergezinswoningen wat een hoge dichtheid van de warmtevraag oplevert.
- Het *gemiddeld inkomen* in de wijken ligt lager dan het gemiddelde van de stad.

Cijfers van de wijk					
	Morgens.	Moerwijk	Bouwlust	Vrederust	Den Haag
Inwoners					
Aantal inwoners	17.600	20.000	17.000	10.000	507.000
% 0-25 jaar	28%	31%	24%	24%	30%
% 25-65	57%	57%	53%	50%	57%
% 65 jaar en ouder	15%	12%	16%	18%	13%
Samenstelling bevolking					
% Niet-westerse allochtonen	48%	58%	56%	55%	35%
% Westerse allochtonen	12%	11%	11%	11%	16%
% Autochtonen	40%	31%	33%	34%	49%
Woningen					
Aantal woningen	9.500	10.000	8.000	4.700	244.000
% koopwoningen	24%	17%	24%	23%	45%
% Sociale huur	69%	78%	69%	71%	33%
% Particuliere huur	7%	5%	7%	6%	21%
Overig					
Gemiddeld besteedbaar inkomen (in €)	18.700	16.900	18.500	19.000	23.300
% Minimahuishoudens van 110%	27%	35%	27%	25%	17%
% Met Schulden	22%	22%	22%	22%	14%
Werkzoekenden (> 1 jaar)	7,5%	9,7%	7,6%	7,2%	4,6%
% Kinderen 6-19jr met overgewicht	24%	24%	24%	24%	18%
% Voelt zich onveilig in de wijk	40%	47%	40%	40%	31%
% Voelt zich thuis in de wijk	36%	36%	38%	38%	48%
Rapportcijfers kwaliteit woonomgeving	6,5	6,1	6,1	6,1	6,9

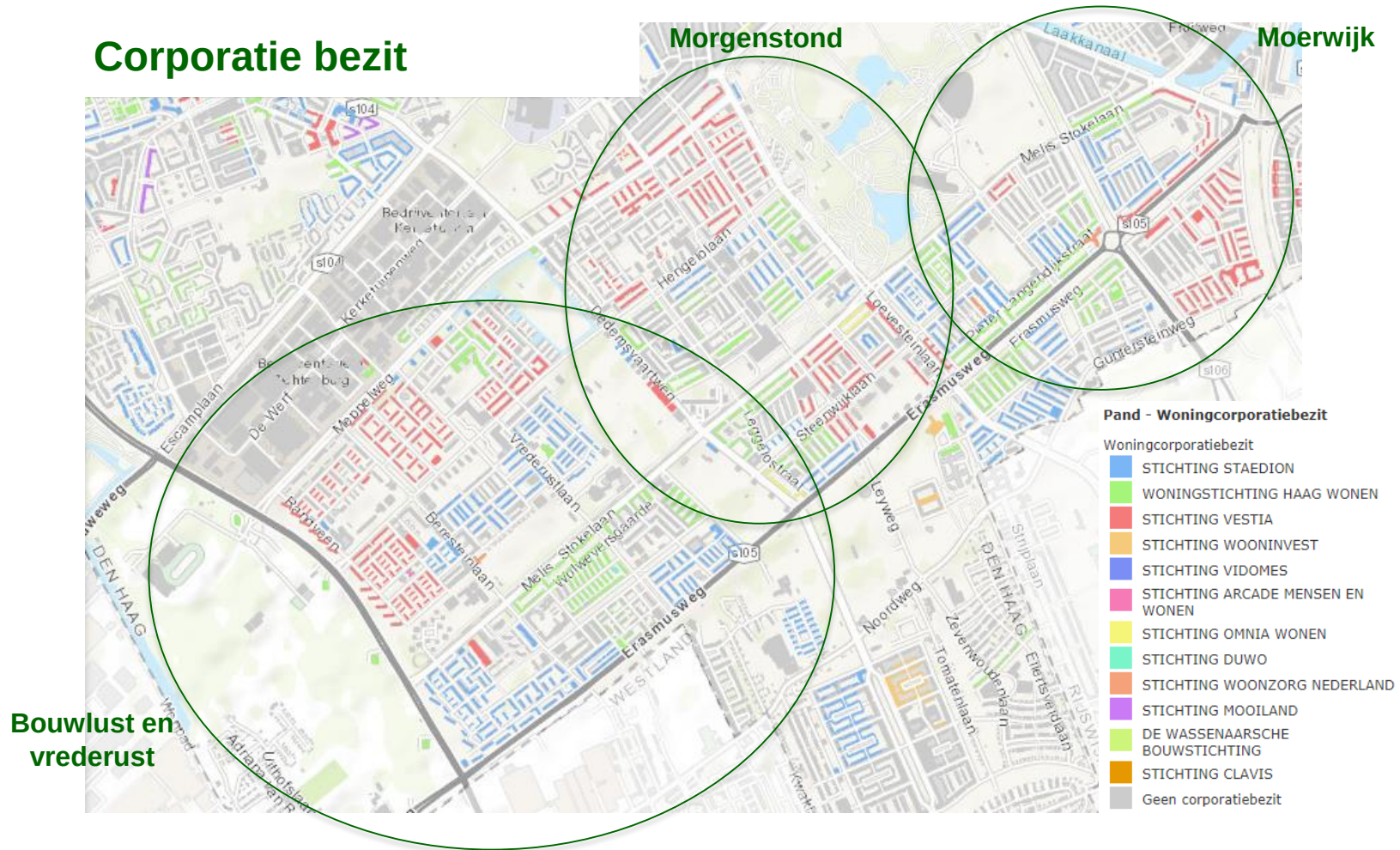
Bron: Agenda voor de Wijk 2016-19,
Stadsdeel Escamp

Zuidwest in beeld (2/3) – er loopt een warmtenet in de wijk

Zuidwest in beeld (3/3) – er is veel corporatie bezit door de wijk heen

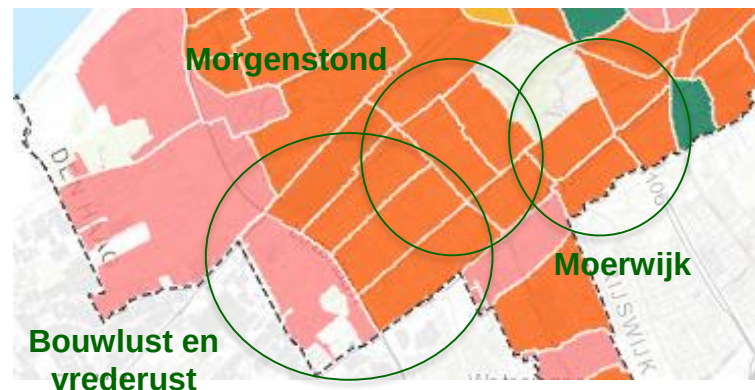
Corporatie bezit

Starten in Zuidwest (1/3) – collectieve hoge temperatuur is een logische optie

- Vanuit de ETA is het logische startpunt voor het collectieve energie systeem in beeld gebracht.
- Voor alle wijken ligt een collectieve oplossing voor de hand, gezien in alle wijken voor 75% of meer van de gebouwen deze oplossing als logische optie uit het ETA model komt.
- Er zijn wijken waar kansen liggen om in deelgebieden lage temperatuur oplossingen te realiseren (collectief bijv. in Moerwijk-Noord of individueel bijv. in Morgenstond-West of Dreven en Gaarden).

Logisch startpunt energiesysteem

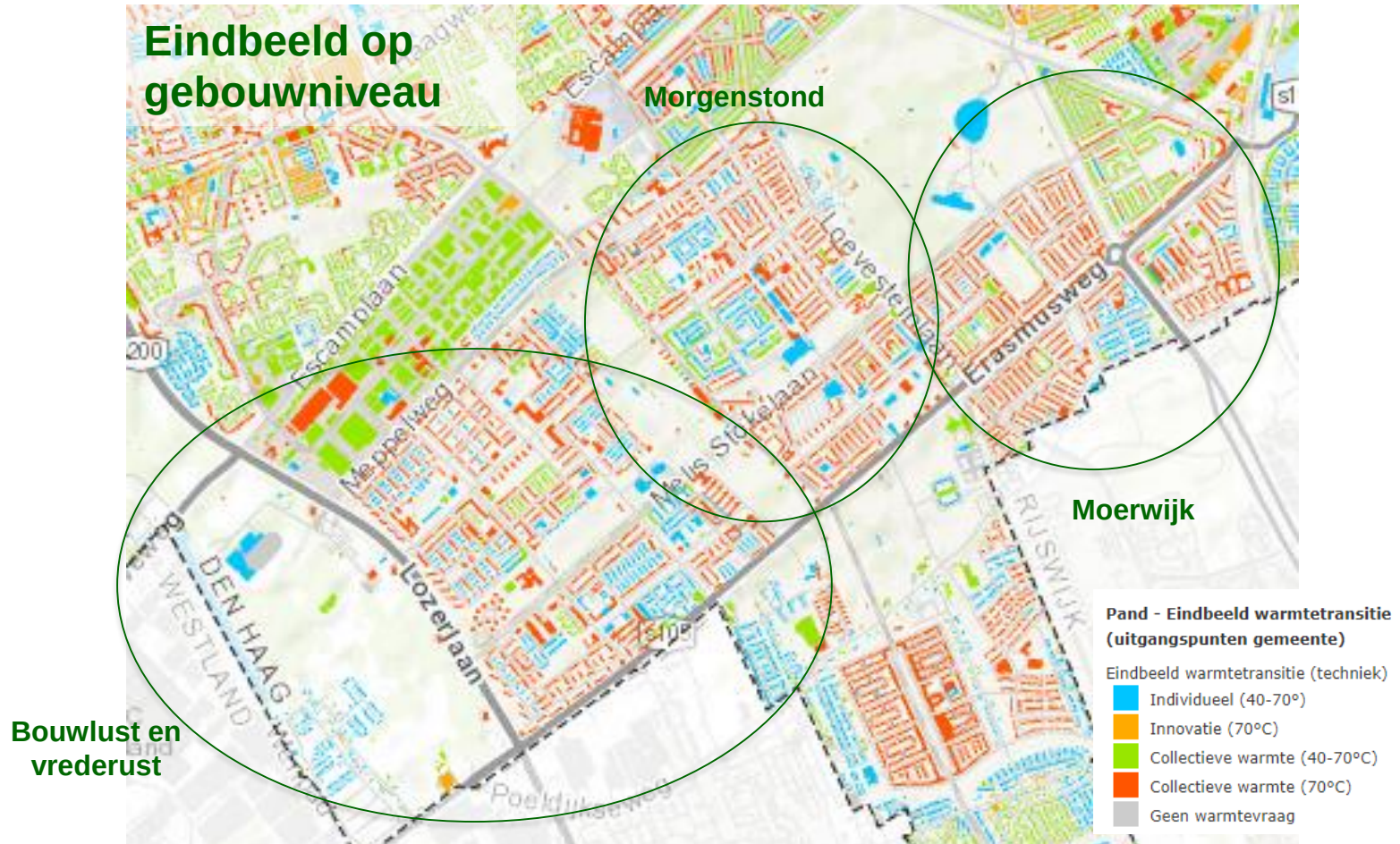

Verdeling logisch energiesysteem per buurt*

% gebouwen in buurt	HT-collectief	LT-collectief	LT-individueel	Innovatie	Overig
De Uithof	63,2	11	25	0,4	0,3
Dreven en Gaarden	73,9	6,5	19,3	0	0,3
Moerwijk-Noord	37,7	55,3	3	2	2
Moerwijk-Oost	86,6	8,8	4,5	0	0,1
Moerwijk-West	92,1	4	3,9	0	0
Moerwijk-Zuid	81,8	4,2	12,9	0	1,1
Morgenstond-Oost	73,2	10,2	16,3	0,4	0
Morgenstond-West	57,1	18	24,3	0	0,6
Morgenstond-Zuid	79,8	2,4	17,4	0	0,4
Venen, Oorden en Raden	79,5	5,3	15,2	0	0
Zijden, Steden en Zichten	76,3	8,4	15,1	0	0,2

* De percentages geven aan welk deel van de gebouwen een bepaald energie systeem als meest logische optie heeft

Starten in Zuidwest (2/3) – er zijn kansen voor lage temperatuur oplossingen

Starten in Zuidwest (3/3) – starten in twee kansgebieden

Om een start te maken in het gebied Zuidwest voorzien wij een aanpak gericht op twee korte termijn prioriteitsgebieden.

1 – Omgeving Assumburgweg

Een eerste kans in deze wijk is het gasloos aanleggen van een stuk nieuwbouw (400 woningen die momenteel in ontwikkeling zijn). Van daaruit zal de potentie in de omgeving worden verkend.

- Mijlpaal 1: overeenkomst gebiedsontwikkeling zonder fossiele gasaansluiting nieuwbouw (zomer 2018)
- Mijlpaal 2: eerste verkenning haalbaarheid warmtenet in de wijk door Eneco 1e helft 2018
- Mijlpaal 3: gedragen haalbaar en betaalbaar plan met uitrolstrategie warmtenet op bestaand bezit Moerwijk, inclusief oplossingen voor de duurzame warmtetoevoer (en zo nodig tijdelijke voorzieningen). (zomer 2019)
- Mijlpaal 4: opleveren 400 woningen nieuwbouw gasloos (400 woningen en bedrijfsruimte) in 2021
- Mijlpaal 5: aansluiten bestaande bouw op een warmtenet vanaf 2021

2 - Aansluiten aardwarmte Leyweg (HAL) op bestaande woningvoorraad

Focus zal liggen op aansluiten bestaand vastgoed in de nabijheid van de bron in m.n. de wijken Morgenstond en Bouwlust.

- Mijlpaal 1: ingebruikname HAL (najaar 2018)
- Mijlpaal 2: intentie voor uitwerken overeenkomst gasloze bestaande woningvoorraad rond Leyweg (februari 2018)
- Mijlpaal 3: haalbare en betaalbare businesscase aansluiten bestaand corporatiebezit (december 2019)
- Mijlpaal 4: Een door corporaties vastgestelde uitrolstrategie voor bestaand bezit en verduurzaming van dat bezit (zomer 2020)
- Mijlpaal 5: betrekken gestapeld particuliere bezit (VvE's) en toewerken naar eerste aansluitingen warmtenet (vanaf 2021)
- Mijlpaal 6: participatie en communicatie, er is een communicatiestrategie om de bewoners van de wijk mee te nemen in de energietransitie (3e kwartaal 2018), Er is een actieve bewonersgroep die meedenkt en initiatieven neemt (4e kwartaal 2018)

Programmaplan Energietransitie

1. Genomen stappen in concretisering sinds raadsvoorstel
2. Concretisering strategie
3. Samenwerking: bewoners, bedrijven en partners
4. Wijkenergieaanpak in wording: Mariahoeve & Zuidwest
- 5. Kansen voor werkgelegenheid benutten**
6. Uitwerking aanpak programmalijnen
7. Financiering: uitdaging en opties
8. Gemeentelijke organisatie versterken

De transitie heeft de potentie om 1.000-3.000 Hagenaren aan werk te helpen

De potentie

- Een grove schatting op basis van vier verschillende bronnen geeft een bandbreedte van *1.000-3.000 FTE* extra werk per jaar in de periode *2017-2030/2040*. Dit betreft met name werk als gevolg van de *ontwikkeling, bouw en installatie*, (zie toelichting hiernaast).
- Vanwege de beperkte aanwezigheid van conventionele energieproductie is het *netto effect* voor Den Haag *waarschijnlijk ook positief*.

Kenmerken van de potentie

- Er zijn een aantal kansrijke segmenten *Zon-PV, isolatie, warmte-infrastructuur en energietechnologie*. Elk vragen ze een eigen aanpak.
- Qua *leeftijd en opleidingsniveau* is het een *mix* en kunnen er over de *hele breedte* kansen ontstaan afhankelijk van de gevolgde aanpak.
- Aandachtspunt is dat de sector op dit moment last heeft van *gebrek aan instroom*, wat wordt geweten aan een combinatie van gebrek aan aanbod en gebrek aan aantrekkelijkheid. De sector en het Rijk hebben hier al een basisaanpak voor ontwikkeld.

Inschatten van de potentie werkgelegenheid

De schatting van 1.000-3.000 banen is gebaseerd op een vergelijk van de potentie in een viertal studies (landelijk gebouwde omgeving: CE-Delft, 2017, Ecofys 2016, Den Haag: Ecorys 2016, CE-Delft, 2013). Deze potentie is vervolgens omgerekend naar een realistische schatting voor de Haagse situatie. De potentie is *bruto ingeschat*, maar de verdringingseffecten o.a. in de energieopwek slaan maar beperkt in Den Haag neer.

Voorbeeld: studie CE-Delft 2013

Bruto werkgelegenheid in duurzame energie en energiebesparing

Techniek	Potentieel 2040	Initieel (bij installatie)	
		Kengetal	Werkgelegenheid Den Haag
Zon-PV	213 MW	33 werkjaar / MW	7.029
Haagse wind op zee	200 MW	15 werkjaar / MW	3.000*
Grootschalige wind	5 MW	3 werkjaar / MW	15
Isolatie gebouwen	110.000 woningen	27 werkjaar / 1.000 woningen	2.970

We werken actief om deze kans voor Haagse werkgelegenheid te benutten

Haagse Aanpak Werkgelegenheid Energietransitie / Next Generation Stadswijken

Focus en aandacht: er komt een aparte projectleider werkgelegenheid energietransitie en werkgelegenheid is een aparte programmalijn in het Programmaplan Energietransitie en Next Generation Stadswijken.

Matchen vraag en aanbod: samenwerking Economic Board

De Economic Board grijpt de energietransitie aan om met het Haags bedrijfsleven, onderwijs, corporaties, en branche organisaties werken aan betere aansluiting vraag en aanbod. Centrale activiteiten zijn:

- Vaststellen gap vraag en aanbod in transitiesectoren
- Betere aansluiting onderwijs op arbeidsmarkt;
- Creëren van werkgelegenheid onder laag- en middelbaar opgeleide beroepsbevolking (o.a. van leerwerkplaatsen, SROI, stages, echte banen);
- Branding / promotie van werken/studeren in de techniek / energiesector in de regio Den Haag

Voldoende aanbod: Beroepsonderwijs

Vanuit de Haagse Educatieve Agenda werken we et ROC Mondriaan, Haagse Hogeschool, Haagse VMBO scholen actief aan meer Haagse mankracht voor de transitie. Focus ligt op:

- Aansluiting VMBO>MBO
- Ontwikkelen specifieke curricula en aanpassen aan veranderen behoefte vanuit markt
- Samenwerking met scholen in de regio

Next Generation Stadswijken

De projectleider zal in de wijkenergieaanpak kijken naar specifieke kansen om kansen te vinden om opgave te verbinden aan werknemers en ondernemers in de wijk en nieuwe vormen van wijkbedrijvigheid te laten ontstaan.

Programmaplan Energietransitie

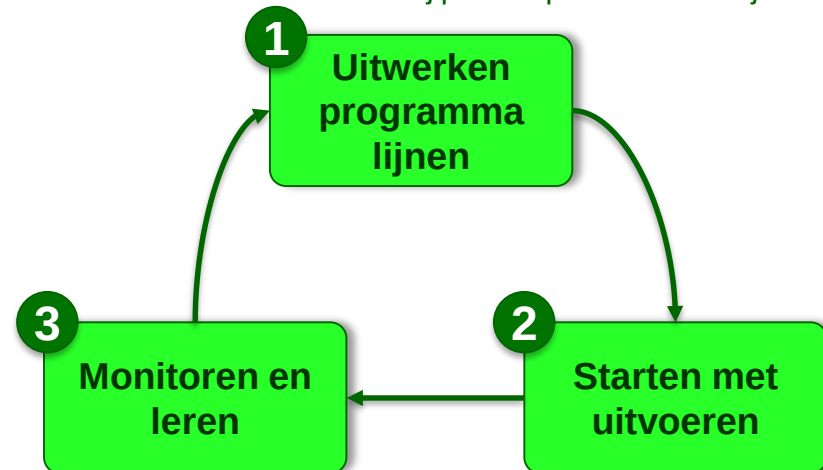
1. Genomen stappen in concretisering sinds raadsvoorstel
2. Concretisering strategie
3. Samenwerking: bewoners, bedrijven en partners
4. Wijkenergieaanpak in wording: Mariahoeve & Zuidwest
5. Kansen voor werkgelegenheid benutten
- 6. Uitwerking aanpak programmalijnen**
7. Financiering: uitdaging en opties
8. Gemeentelijke organisatie versterken

Het programma is in resultaatgerichte segmenten verdeeld en uitgewerkt

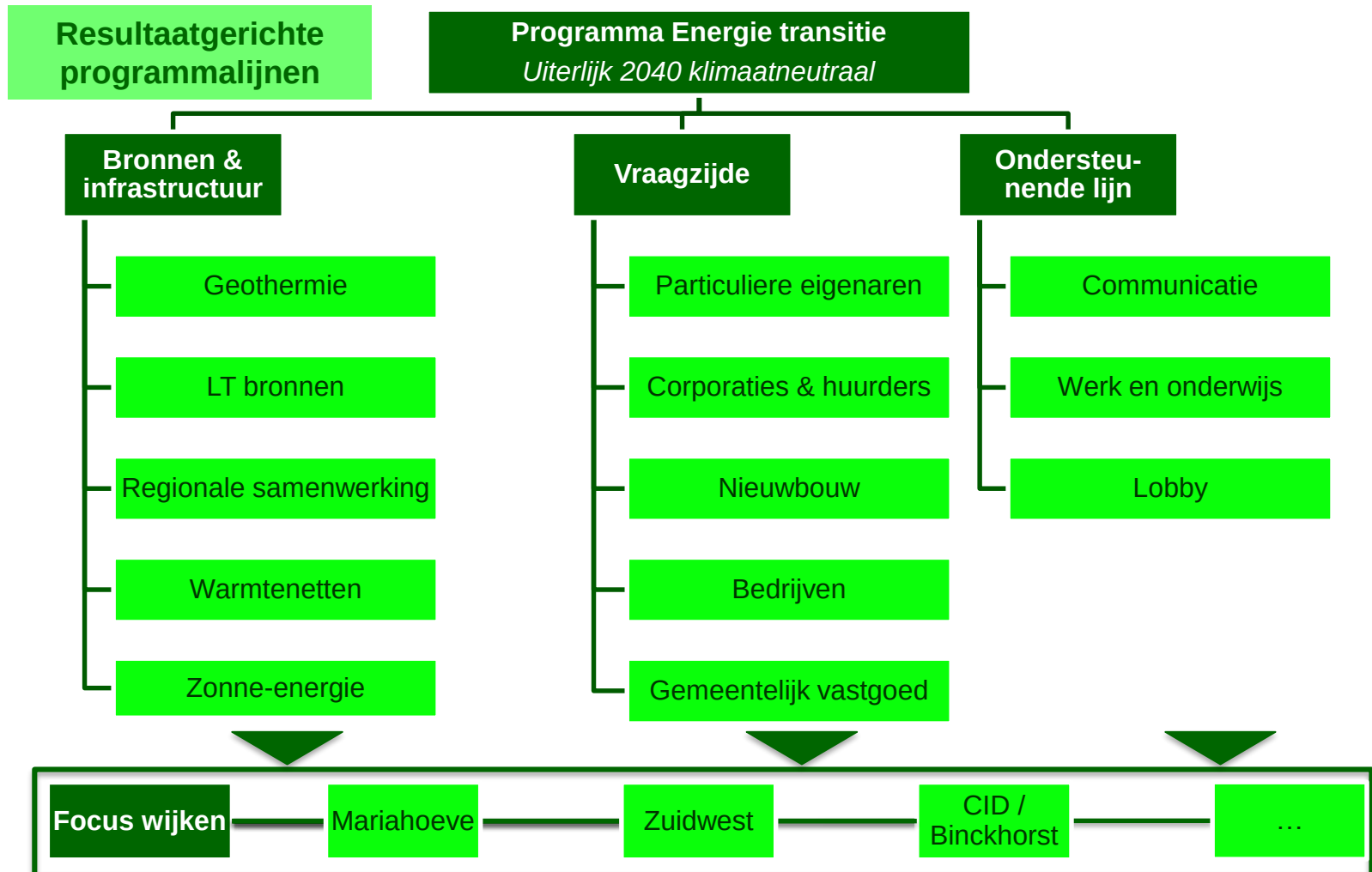
- In dit hoofdstuk worden alle programmalijnen uitgewerkt. Deze uitwerking is zowel de opmaat voor het **opstarten** van diverse uitvoerings- en versnellingsprocessen, alsmede om de resultaten te kunnen monitoren en daarvan te kunnen **leren**.
- Er is een **viertal programmalijnen** die voor de uitwerking zijn uitgesplitst in *vijftien segmenten* die elk een specifieke resultaatgerichte doelstelling die optelt naar het doel van het totaal programma.
- Voor elk segment is één sheet opgenomen met daarin (1) *doelstelling*, (2) *concrete mijlpalen*, (3) *rol van de gemeente*, (4) *activiteiten van de gemeente*. Deze sheet is een samenvatting van een uitgebreider plan wat is uitgewerkt voor alle segmenten.

Resultaatgerichte uitwerking als basis voor versnelling en leercurve

- ✓ Doelen helder en SMART
- ✓ Rol gemeente scherp
- ✓ Activiteiten geconcretiseerd
- ✓ Mijlpalen op kortere termijn

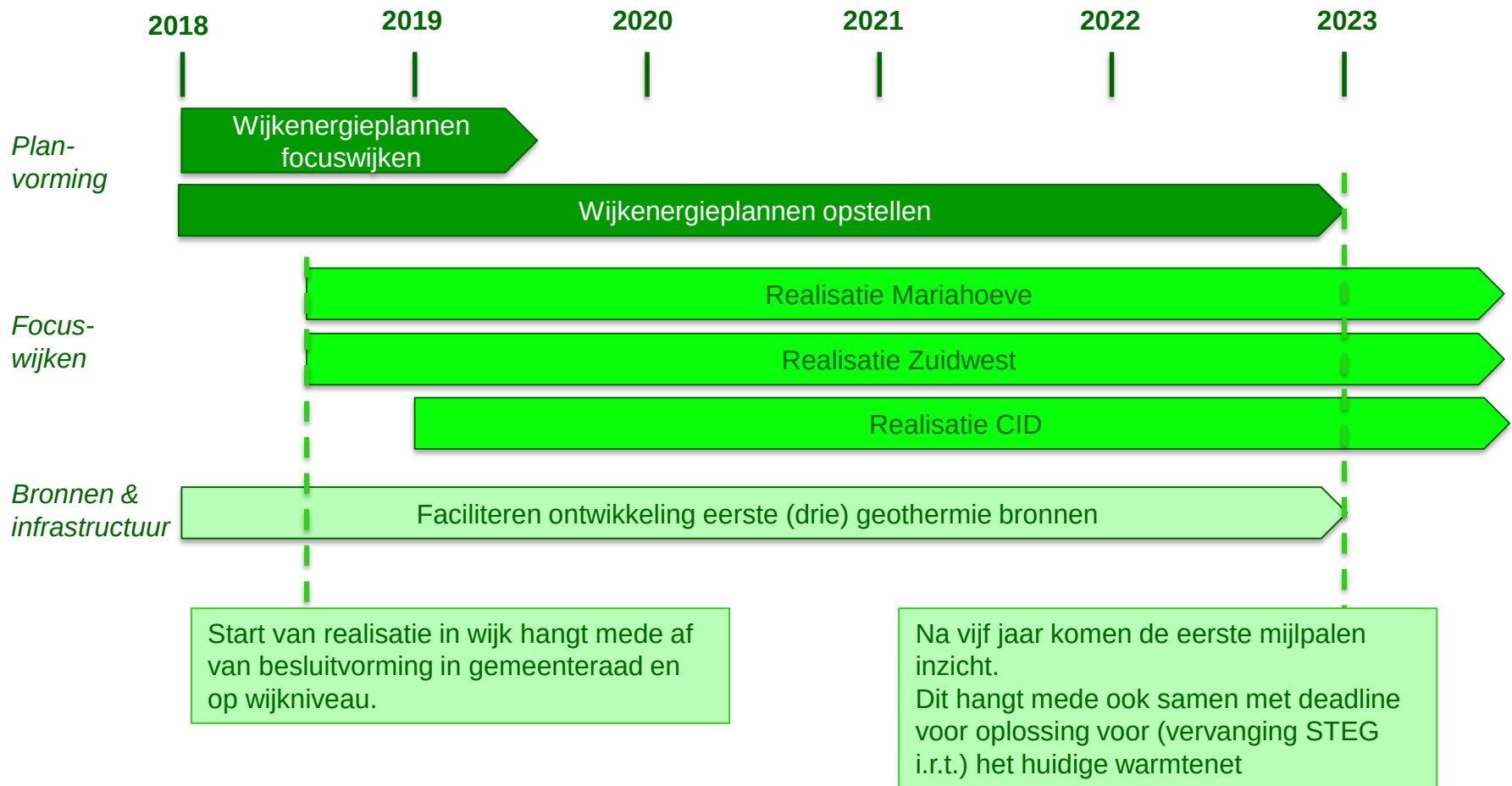
Met een integrale aanpak werken we actief aan aanbod- & vraagzijde

Alle segmenten zijn uitgewerkt in projectkaarten

Doelen	Rol gemeente
• Activeren bron Leyweg in 2018 • Drie nieuwe bronnen actief in 2022 (1,0 + 0,2 wp) • Realiseren +/- 14 bronnen voor 2040 (4,0 + 0 wp)	• De gemeente zet zich actief in om de potentie van geothermie in Den Haag te benutten zowel door het borgen van publieke belangen in overleg met marktpartijen die de bronnen willen ontwikkelen als ook in het regie nemen van matches van vraag en aanbod door de wijkenergieaanpak
Mijlpalen	Activiteiten gemeente
• Besluit college over opsporingsvergunning • Ruimtelijke verkenning nieuwe geothermie bronnen: februari 2018 • Intentieverklaring met marktpartijen	Voorbeeld: geothermie Publieke belangen bij ontwikkeling bronnen: Veiligheid en voorkomen van overlast. • Snelheid & optimale benutting van potentieel. • Geen lock-in op één partij/exit strategie. • Betaalbaarheid & financierbare ontwikkeling • Aansluiten op (potentiële) vraag Concrete activiteiten gemeente • Locatiestudie uitvoeren • Wijziging bestemmingsplan en MER • Begeleiding inpassing gebouwde omgeving • Afstemming HAL / andere marktpartijen • Landelijke en regionale afstemming • Opsporingsvergunning overdragen • Begeleiden bewoners Ypenburg

Na vijf jaar volgen een aantal belangrijke mijlpalen uit de eerste fase

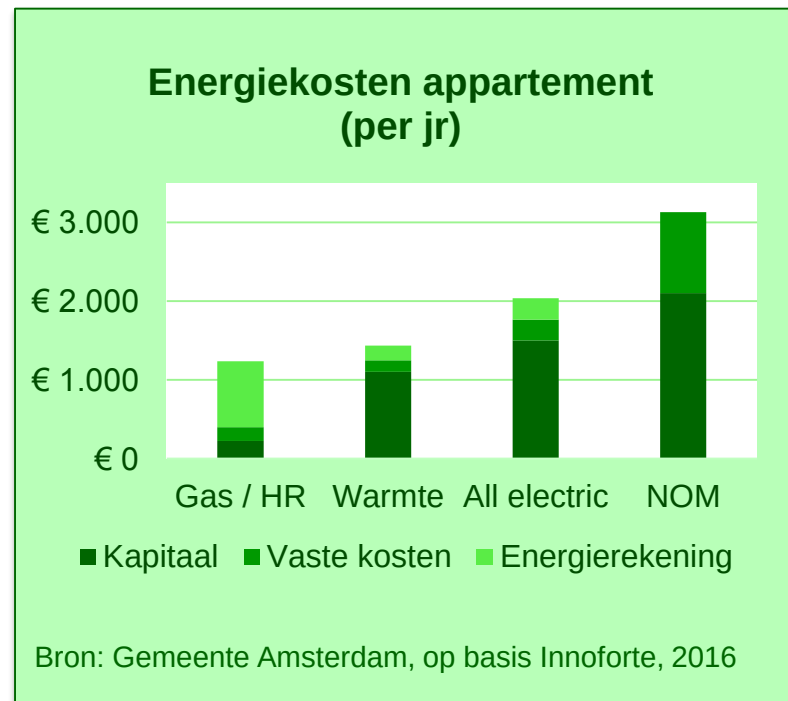

Programmaplan Energietransitie

1. Genomen stappen in concretisering sinds raadsvoorstel
2. Concretisering strategie
3. Samenwerking: bewoners, bedrijven en partners
4. Wijkenergieaanpak in wording: Mariahoeve & Zuidwest
5. Kansen voor werkgelegenheid benutten
6. Uitwerking aanpak programmalijnen
- 7. Financiering: uitdaging en opties**
8. Gemeentelijke organisatie versterken

De financiering van de transitie blijft vooralsnog een belangrijke uitdaging

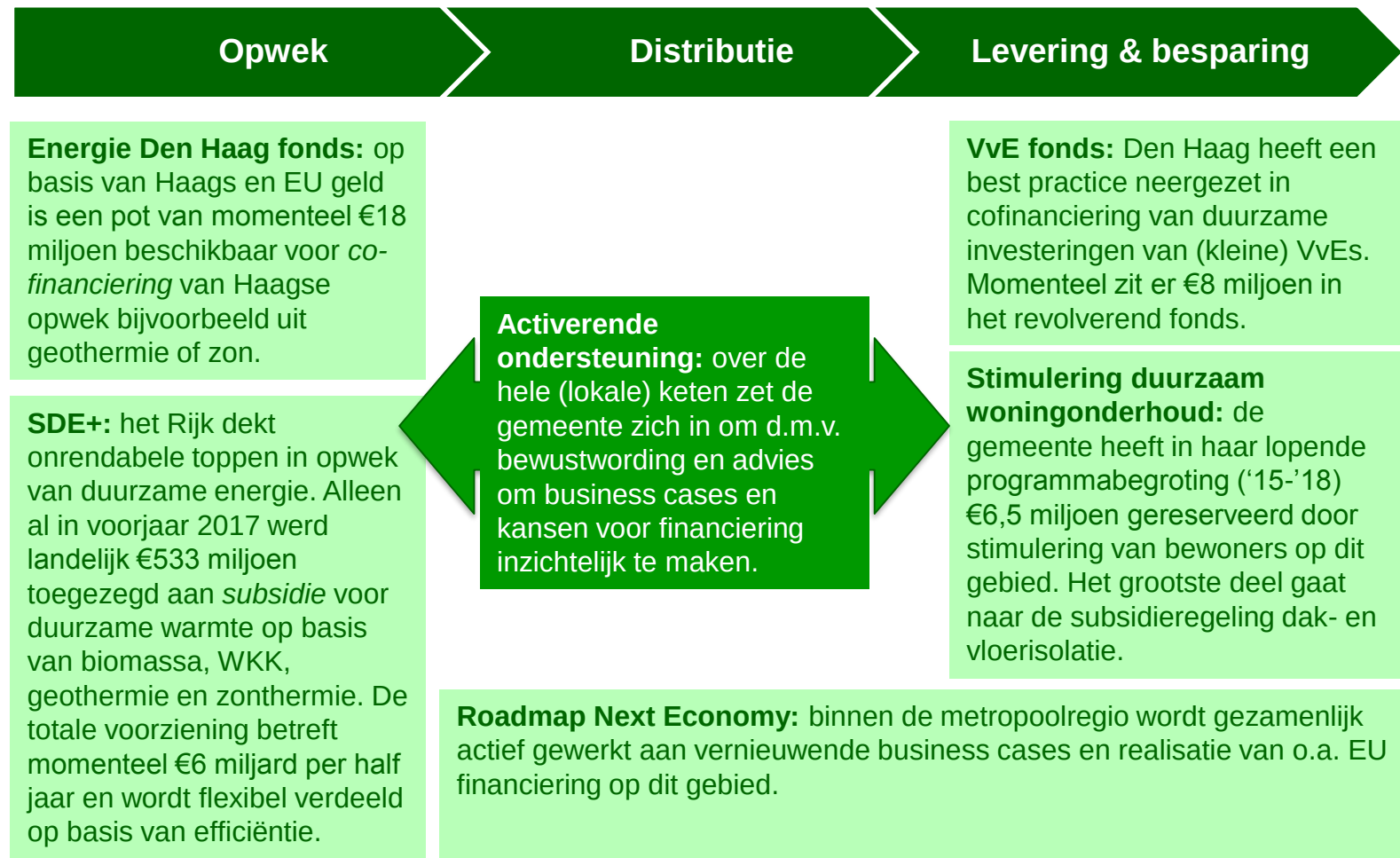
- De energietransitie vraagt **enorme investeringen**. Een indicatieve schatting op basis van de scenariostudie van CE-Delft in 2017 is dat de kosten voor alleen de warmte voorziening uitkomen op **€6-8 miljard**. De gemiddelde investering per woning ligt in de bandbreedte van €20.000-30.000.
- Belangrijk is dat ook de uiteindelijke maandelijkse **kosten voor de bewoner sterk uitleen lopen** afhankelijk van de isolatie situatie van de woning en het gekozen energiesysteem (zie grafiek).
- Tenslotte is het belangrijk om te zien dat het vooral gaat om een **investeringsuitdaging**. Door de nieuwe warmtevoorziening zal de energierekening sterk teruglopen en zal de investering (deels) kunnen worden terugverdiend. Voor particuliere woningeigenaren en ook corporaties blijft de benodigde investering echter een grote uitdaging. Daarom zet de gemeente zich ook actief in op dit onderwerp.

Specifieke oplossingen voor de centrale uitdagingen zijn in beeld

	Financieringsuitdaging	Oplossingsrichting gemeente
1	Geen gelijk speelveld: duurzame warmte is vaak nog niet concurrerend vs. aardgas.	• We lobbyen voor een gelijk speelveld, al dan niet door verzwaren belastingdruk op aardgas of op vergelijkbare wijze socialiseren van infrastructuur kosten voor huidige en nieuwe opties.
2	Wisselende impact: afhankelijk van de ligging en kenmerken woning en keuze voor het energiesysteem in de wijk wisselt de financiële impact op bewoners en bedrijven.	• Actief monitoren financiële impact op bewoners. • Afspraken corporaties over kwetsbare groepen. • Borgen brede insteek van wijkenergieaanpak / voorkomen beperken anderen door cherry picking.
3	Grote investeringen: in sommige situaties zullen de investeringen de draagkracht van bewoners, bedrijven en corporaties duidelijk overstijgen.	• Actief bouwen aan financieringsopties met gunstige voorwaarden en gebouw gebonden • Met corporaties financiering verkennen o.a. via Elena aanvraag
4	Lange terugverdientijd verregaande renovaties / concepten: m.n. voor lage temperatuur en all electric oplossingen zijn soms investeringen nodig met lange terugverdientijd.	• Stimuleren innovatie • Ontsluiten financiering over hele keten • Beperkte stimulering met name gericht op bewoners
5	Prikkel actie vs. uitstellen: door onduidelijkheid, grote investeringen of mogelijke toekomstige kostendalingen kan de neiging tot uitstellen ontstaan	• Kansen en risico's inzichtelijk maken (communicatie, advies, wijkenergieaanpak, zie H3) • <i>Aflopende stimulering is te overwegen</i>
6	Afhankelijkheden in business case markt: alleen als er voldoende en gelijktijdige vraag is kunnen investeringen in bronnen en netten worden gedaan	• Regierol gemeente in gebiedsaanpak, • Werken aan procesinnovatie en organiseren vraag

De financieringsvraag wordt al actief geadresseerd door de overheid

De gemeente zal een actieve rol blijven spelen in oplossingen van financiering

- Gezien de grootte van de investeringsopgave, de impact hiervan op de burger en de benodigde versnelling blijft de gemeente een **actieve rol** spelen in de financiering (zie ook voorgaande slide).
- Belangrijk **uitgangspunt daarbij is:** waar mogelijk kiezen we voor oplossingen van financiering in plaats van subsidiering.
- **Concreet** zal de gemeente succesvolle regelingen doorzetten en uitbreiden en in lijn met het voorgaande gericht nieuwe instrumenten opzetten. Concreet wordt gewerkt aan:
 - Doorzetten en opschalen VvE aanpak
 - Verkennen opties voor financiering verduurzamingsopgave corporaties
 - Samen met andere steden werken aan financieringsarrangementen voor particulieren (zie ook de diverse programmalijnen)
 - Ontsluiten middelen van EU voor investeringen in bronnen en infrastructuur (ED fonds, RICE project, EIB)

Indicatieve bandbreedte investeringsopgave energietransitie voor gemeente

€ mln.	Financiering (1,5%)	Subsidie middel (7,5%)	Subsidie hoog (15%)
Jaarlijks	2,5-3,3	20-27	40-53
Totaal t/ m 2040	57,5-77	460-613	920-1227

Toelichting: de schatting is gebaseerd op de totale investeringsomvang van €6-8 miljard tot aan 2040 die uit eerder onderzoek naar boven komt. De omvang van de opgave voor de gemeente zal afhangen van de precieze vorm van stimulering.

Programmaplan Energietransitie

1. Genomen stappen in concretisering sinds raadsvoorstel
2. Concretisering strategie
3. Samenwerking: bewoners, bedrijven en partners
4. Wijkenergieaanpak in wording: Mariahoeve & Zuidwest
5. Kansen voor werkgelegenheid benutten
6. Uitwerking aanpak programmalijnen
7. Financiering: uitdaging en opties
8. **Gemeentelijke organisatie versterken**

We versterken en veranderen de organisatie met een aantal prioriteiten

Er zijn een aantal organisatorische ontwikkelingen die cruciaal zijn om als gemeente de ambities en regierol in de energietransitie waar te maken:

- **Gemeente overstijgende governance:** de energietransitie kan alleen een succes worden als bewoners, bedrijven en ketenpartners allemaal hun rol pakken. Daarom werken we aan gezamenlijke besluitvorming en sturing op stadsniveau (Energieaanjager & netwerk) en in het uitwerken van de plannen in de wijk.
- **Gemeente brede samenwerking:** DSO, DSB, DPZ, SZW, OCW, BSD hebben allemaal een cruciale bijdrage aan de resultaten van het programma energietransitie. Daarom is in het opstellen van dit plan actief samengewerkt en functioneert er inmiddels een gemeentebrede stuurgroep met afvaardiging uit de betrokken diensten.
- **Toewerken naar implementatie- & resultaatgerichte organisatie:** afgelopen jaren is veel beleid gemaakt. Nu moeten we versnellen in de uitvoering dat vraag om een resultaat- & samenwerkingsgerichte mindset, luisteren naar alle partners en proactief aansluiten bij initiatief.
- **Opbouw voldoende capaciteit binnen gemeente:** de uitwerking van de deelplannen levert het inzicht op dat versterking van de organisatie over de hele breedte nodig is. Daarbij ligt de focus nu op voldoende uitvoeringscapaciteit om bronontwikkeling en wijkenergieaanpak vorm te gaan geven.
- **Ontwikkelen en integreren organisatie op wijkniveau:** een belangrijk deel van de opgave ligt op wijkniveau. We bouwen nu een organisatie op in de focuswijken en gaan daarbij de mankracht en aanpak vanuit de verschillende diensten bundelen (m.n. Hou van je Huis, DPZ/wijkteams en projectleiders vanuit Energie Transitie).
- **Lerende organisatie:** in belangrijke mate moeten we nog leren wat haalbare opties zijn om klimaat neutrale oplossingen op te schalen. Daarom gaan we gericht experimenteren en monitoren we structureel de resultaten.

Dit vraagt ook om het vrijmaken van structurele middelen

- Voor de financiering van de energietransitie bestaan geen geoormerkte structurele middelen. De gemeentelijke inzet wordt gefinancierd uit incidentele middelen. Om de ambitie ook daadwerkelijk te kunnen realiseren **zijn er meer en ook structureel middelen nodig**.
- Zonder deze extra middelen kan de ambitie niet worden gerealiseerd en is de gemeente niet in staat om haar regierol in te vullen. Kosten voor de realisering van wijkenergieplannen, communicatie, de ondersteuning van de vele bewonersinitiatieven, de energieaanjager, technische ondersteuning, haalbaarheidsonderzoeken, financiële ondersteuning en ondersteuning van de politieke sturing en besluitvorming. **Hiervoor is een jaarlijks bedrag van 5 oplopend naar 10 miljoen in 2020 nodig**. Voor dekking van deze kosten wordt een beroep gedaan op extra gemeentelijke middelen aangevuld met een bijdragen van het Rijk o.m. via het nog te sluiten bestuursakkoord energietransitie.
- Hiernaast zullen er ook kosten gemaakt worden om **bewoners en bedrijven** te ondersteunen in het proces van de transitie. Het betreft dan zowel de investeringen die particuliere eigenaren van woningen en bedrijven moeten maken alsook de aansluitkosten op nieuwe energiebronnen. Hier zullen nog separaat voorstellen en oplossingen voor worden ontwikkeld*.
- Voor het aanleggen van **nieuwe bronnen en de infrastructuur** (warmtenetten ed.) zullen in samenwerking met de betrokken (markt)partijen businesscases en een financieringsstrategie worden ontwikkeld. De diverse (Europese) fondsen zoals het ED fonds, de Europese Investeringsbank via het proces van de Roadmap Next Economy en SED bijdragen kunnen hier mogelijke oplossing voor bieden.

* Opties versnelling zijn op kwalitatieve wijze uitgewerkt in Afdoening motie 'Intensiveringsopties duurzaam wonen' (RIS297353)

Programmaplan Energietransitie

1. Genomen stappen in concretisering sinds raadsvoorstel
2. Concretisering strategie
3. Samenwerking: bewoners, bedrijven en partners
4. Wijkenergieaanpak in wording: Mariahoeve & Zuidwest
5. Kansen voor werkgelegenheid benutten
6. Uitwerking aanpak programmalijnen
7. Financiering: uitdaging en opties
8. Gemeentelijke organisatie versterken

Betrokken partijen

Het Programmaplan Energietransitie is het resultaat van intensieve samenwerking

Deelnemers externe energietafels

Stedin, Dunea, ENGIE, Vestia, Eneco, HAL, Alliander DGO, Uniper, Staedion, Haag Wonen, Duurzaam Den Haag, Siemens, VvE beheer Haagland, Perpetuum Energy Partners, Netbeheer Nederland, SVn, 070 Energiek, Zospeum, De Groene Regentes, Vogelwijk Energie(k), Langebeesten Energie(k), Vruchtenbuurt, Solar Greenpoint, Rijksvastgoedbedrijf, Outside Inc., World Start-up Factory

Betrokken vanuit gemeente

Programmateam Energietransitie, Dienst Stadsbeheer, Dienst Stedelijke Ontwikkeling, Dienst Publiekszaken, Dienst Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Dienst Onderwijs, Cultuur en Welzijn, Bestuursdienst

Betrokken ondersteunende partijen

APPM (energieakkoord), KBM Allianties (change management & organisatie), Schuttelaar & Partners (communicatie strategie), OverMorgen (ETA), CE-Delft (back casting, scenario studies), Next2(Company/Digital, proces programmering)

Coördinatie en integratie programmaplan

Gerbert Hengelaar, Next2Company

